

DEČJI BRAKOVI U SRBIJI

ANALITIČKI IZVEŠTAJ

DEČIJI BRAKOVI U SRBIJI

ANALITIČKI IZVEŠTAJ

Beograd, jul 2016. godine

DEČIJI BRAKOVIMA U SRBIJI

ANALITIČKI IZVEŠTAJ

Izdavač

UNICEF Beograd

Za izdavača

Michel Saint-Lot,
direktor UNICEF-a u Srbiji

Zahvalnost

UNICEF u Srbiji zahvaljuje Kosani Beker
za savete i doprinos u analizi postojeće
dokumentacije o dečijim brakovima,
kao i u pisanju izveštaja.

Dizajn

Rastko Toholj

ISBN 978-86-82471-97-4

Sadržaj

1 Izvršni rezime	5
2 Uvod	9
3 Pregled međunarodnih dokaza o uzrocima i pokretačima dečijih brakova, njihovim posledicama i delotvornim intervencijama za borbu protiv njih	13
3.1 Uzroci i pokretači dečijih brakova	13
3.2 Posledice dečijih brakova	21
3.3 Delotvorne intervencije za borbu protiv dečijih brakova	25
4 Pregled pravnog okvira	29
4.1 Međunarodni pravni okvir	29
4.2 Nacionalni pravni okvir	32
5 Pregled nacionalnih dokaza o uzrocima i pokretačima dečijih brakova koji su specifični za različite grupe stanovništva	37
6 Pregled intervencija sprovedenih u Srbiji	45
7 Mapiranje glavnih aktera koji bi trebalo da budu uključeni u ovu vrstu posla u Srbiji	49
8 Preporuke	53
8.1 Dalja istraživanja	53
8.2 Unapređenje baze znanja i dokaza radi jačanja i omogućavanja funkcionisanja pravnog i političkog okvira	54
8.3 Dalje intervencije	55
9 Reference	57

1 Izvršni rezime

Dečiji brakovi su globalni fenomen koji već dugo postoji širom sveta. Razvoj savremenih društava je doneo mnoge promene u različitim oblastima javnog i privatnog života, ali neke štetne prakse još uvek nisu iskorenjene. Tu spadaju i dečiji brakovi, pri čemu jedna trećina devojčica stupa u brak pre navršene 18. godine, a jedna u devet stupa u brak pre navršene 15. godine života u mnogim zemljama u razvoju. Dečiji brakovi predstavljaju ispoljavanje diskriminacije prema ženama i devojčicama, kršenje osnovnih ljudskih prava i prepreku za njih da u potpunosti uživaju u svojim pravima. Kao oblik rodno zasnovane diskriminacije, dečiji brakovi nesrazmerno više utiču na devojčice i žene, mada su i dečaci takođe u opasnosti od dečijih brakova.

Brak i porodični život su deo privatne sfere svake osobe i stoga bi mešanje od strane države trebalo da bude veoma ograničeno. Međutim, s obzirom na važnost braka i porodice za celu zajednicu, brak i porodični odnosi su oduvek bili regulisani građanskim, verskim i običajnim pravom. Pravo na brak se garantuje međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Minimalni standard savremenog regulisanja braka je definisan u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima na sledeći način:

Punoletni muškarci i žene, bez ikakvih ograničenja u pogledu rase, državljanstva ili veroispovesti, imaju pravo da sklope brak i da zasnuju porodicu. Oni su ravnopravni prilikom sklapanja braka, za vreme njegovog trajanja i prilikom njegovog razvoda. Brak se može sklopiti samo uz slobodan i potpun pristanak lica koja stupaju u brak. Porodica je prirodna i osnovna ćelija društva i ima pravo na zaštitu države i društva.

Uprkos postojanju ove univerzalne odredbe, devojčice i žene širom sveta su izložene ranim, dečijim i prisilnim brakovima i stoga su te prakse obrađene u drugim međunarodnim konvencijama.

Prema Konvenciji o pravima deteta, dete je svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiče ranije. I Komitet za prava deteta i Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) smatraju da minimalni uzrast za brak i za muškarce i za žene mora biti 18 godina i zahtevaju od država da eliminišu izuzetke koji se odnose na minimalni uzrast za brak, bez obzira na saglasnost roditelja.

Uzroci dečijih brakova su veoma složeni i ne mogu se lako izdvojiti; oni se preklapaju i međusobno su povezani. Postojeći rodni stereotipi i predrasude, neravnomerna raspodela moći, kontrola ženskih tela i njihove seksualnosti predstavljaju ispoljavanje toga da diskriminacija nad devojčicama i ženama izaziva strukturnu rodnu neravnopravnost, gde se dečaci i muškarci vrednuju više od devojčica i žena. Siromaštvo je jedan od glavnih uzroka dečijih brakova; ova pojava je prisutnija u ruralnim i najsiromašnijim zajednicama, gde se posmatra kao način za povećanje ekonomske sigurnosti devojčica koje nemaju sopstveni pristup resursima i koje žive u siromaštvu. Pored toga, nedostatak obrazovanja ili nizak obrazovni status zbog nedostupnosti školovanja, loš kvalitet obrazovanja, nedovoljne kompetencije nastavnika, prenatrpane škole i rodno zasnovano nasilje povećavaju šanse da dođe do ranih brakova. Prihvaćene kulturne, verske i društvene prakse zasnovane na stereotipima o seksualnosti i ulozi žena u društvu doprinose rasprostranjenosti dečijih brakova. U tom smislu, briga za bezbednost i zaštitu devojčica je takođe važna i brak se vidi kao način da se devojčice zaštite od seksualnog nasilja, da se spreče veze pre braka i da se spreči potencijalno gubljenje „časti porodice“. Sukobi, humanitarne krize i prirodne katastrofe povećavaju rizik od ranih brakova zbog povećanog rizika od siromaštva, prehrambene nesigurnosti i seksualnog nasilja nad devojčicama i ženama. Na kraju, neadekvatni institucionalni odgovori na dečije brakove i neefikasno sprovođenje zakona takođe doprinose učestalosti dečijih brakova.

Posledice dečijih brakova su teške i krše brojna prava devojčica. Na individualnom nivou, devojčice su obespravljenе, zavise od svojih muževa i lišene su svojih osnovnih prava na zdravlje, obrazovanje i bezbednost. Značajne razlike u godinama i moći između devojčice i njenog supruga podrivaju mogućnosti devojčica i mladih žena da deluju i da budu nezavisne, stoga se one često suočavaju sa fizičkim, psihološkim, ekonomskim i seksualnim nasiljem. Dečiji brakovi su povezani sa ranim i čestim trudnoćama, visokim stopama mortaliteta i morbiditeta među majkama, većim rizikom od pojave komplikacija tokom trudnoće i porođaja i većim rizikom od oboljevanja od seksualno prenosivih infekcija i HIV-a/side. Pored toga, devojčice su pod većim rizikom od siromaštva zbog ograničenog pristupa obrazovanju i ekonomskim prilikama, a zbog napuštanja škole, manja je verovatnoća da se formalno zaposle i ostvaruju neophodnu zaradu. Dečiji brakovi ne utiču samo na devojčice i uživanje njihovih prava, već imaju i ozbiljne posledice na društvenom nivou, kao što su, između ostalog, gubitak zarade i produktivnosti, veći troškovi u sistemu zdravstvene zaštite zbog lošeg zdravstvenog stanja majke i deteta i veći troškovi za socijalna davanja usled nastavljanja međugeneracijskog siromaštva.

Uprkos sve većem prepoznavanju štetnih posledica dečijih brakova, ne radi se ni izbliza dovoljno da se ta praksa okonča. Ako se sadašnji trend nastavi, 150 miliona devojčica će stupiti u brak pre navršene 18. godine života u sledećih deset godina, ugrožavajući svoj lični razvoj i blagostanje.

Mnoštvo empirijskih istraživačkih studija je u skorije vreme sprovedeno na temu dečijih brakova, ali su se one uglavnom fokusirale na azijske i afričke zemlje sa veoma visokom rasprostranjenošću dečijih brakova. Prateći rezultate istraživanja, neke intervencije koje su sprovedene u Aziji i Africi su se pokazale kao delotvorne u odlaganju brakova za kasniji uzrast i smanjenju učestalosti dečijih brakova. Postojeća baza dokaza pokazuje da su komunikacione kampanje, mobilizacija zajednice i novčani i podsticajni programi glavne intervencije za bavljenje problemom dečijih brakova, jer one mogu da služe za rešavanje osnovnih faktora, kao što su siromaštvo porodica, bračne transakcije, cena devojčica, njihove uloge i očekivanja i rodne norme, koje definišu dečiji brak kao poželjnu ili prihvatljivu opciju za devojčice. Pored toga, UNICEF je definisao ključne strategije za borbu protiv dečijih brakova: a) osnaživanje devojčica informacijama, veštinama i mrežama podrške; b) edukacija i mobilizacija roditelja i članova zajednice; c) nuđenje ekonomske podrške i stimulacija za devojčice i njihove porodice; d) unapređenje pristupačnosti i kvaliteta formalnog školovanja za devojčice; e) jačanje i omogućavanje funkcionisanja pravnog i političkog okvira i unapređenje baze znanja i dokaza.

Sa druge strane, iako dečiji brakovi takođe postoje u Centralnoj i Istočnoj Evropi, naročito među romskim stanovništvom, relativno mali broj istraživanja je sproveden u tim zemljama. Podaci iz UNICEF-ovog Istraživanja višestrukih pokazatelja položaja žena i dece (MICS) pokazuju da se u celom regionu (Bosna i Hercegovina, Kosovo*, BJR Makedonija, Crna Gora i Srbija) dečiji brakovi najčešće praktikuju među romskim stanovništvom. Imajući u vidu to da je rasprostranjenost dečijih brakova mnogo veća među romskim stanovništvom u celom regionu, između 11,6 i 18,2% romskih devojčica stupa u brak pre 15. godine, a između 42,7 i 57% romskih devojčica stupa u brak pre navršene 18. godine života, evidentno je da više pažnje treba posvetiti rešavanju problema dečijih brakova među romskim stanovništvom.

Minimalni uzrast za stupanje u brak u Srbiji je povezan sa sticanjem pune poslovne sposobnosti i određen je na 18 godina života, stoga je nepostojanje punoletstva prepreka za brak, što znači da osoba ne može stupiti u brak pre navršene 18. godine života. Pored toga, Krivični zakonik zabranjuje vanbračnu zajednicu sa maloletnim licem. Međutim, postoji izuzetak. Propisano je da sud može, iz opravdanih razloga, dozvoliti maloletnom licu koje je navršilo 16 godina života i koje je dostiglo fizičku i duševnu zrelost potrebnu za obavljanje prava i dužnosti braka, da stupa u brak. Uprkos činjenici da je normativni i institucionalni pravni okvir u Srbiji u skladu sa međunarodnim standardima i uprkos značajnim pozitivnim koracima koji su napravljeni, dečiji, rani i prisilni brakovi i dalje postoje. I Komitet za prava deteta i Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama su takođe istakli ovaj problem.

Uzroci i pokretači dečijih brakova u Srbiji su veoma slični uzrocima dečijih brakova širom sveta. Rodno zasnovana diskriminacija, strukturna nejednakost, siromaštvo, nedostatak obrazovanja, prihvaćene kulturološke prakse, neadekvatni institucionalni odgovori na dečije brakove i mnogi drugi faktori doprinose pojavi dečijih brakova.

Podaci dostupni iz MICS istraživanja pokazuju da je praksa ranih brakova u Srbiji nešto što uglavnom pogađa devojčice iz romskih naselja, jer je učestalost dečijih brakova znatno veća među romskim stanovništvom u odnosu na opštu populaciju. Samo 0,8% žena starosti 15-49 godina iz opšte populacije je stupilo u brak pre 15. godine života, u poređenju sa 16,9% žena iz romskih naselja. Dodatni dostupni podaci pokazuju da je 0,2% devojčica starosti 15-17 godina iz opšte

populacije stupilo u brak pre 15. godine života, dok je to slučaj sa 15,2% devojčica iz romskih naselja. Takođe, postoji velika razlika između žena iz opšte populacije i žena iz romskih naselja kada se radi o ranom stupanju u prvi brak/vanbračnu zajednicu. Među ženama starosti 20-49 godina koje su ikada bile u braku ili vanbračnoj zajednici, u prvi brak je pre 18. godine života stupilo skoro 6,8% žena iz opšte populacije i 57% žena iz romskih naselja. Treba napomenuti da do ranih brakova povremeno dolazi među vlaškom manjinom i među siromašnima.

Do nedavno, problem dečijih brakova je bio skoro nevidljiv u Srbiji. Sa izuzetkom UNICEF-ovog Istraživanja višestrukih pokazatelja položaja žena i dece (MICS) i nekoliko istraživanja i izveštaja romskih ženskih organizacija, nije bilo moguće naći nikakve pouzdane podatke u literaturi u vezi sa rasprostranjenošću dečijih brakova. Ne iznenađuje da je sproveden veoma mali broj intervencija u vezi sa dečijim brakovima u Srbiji, a skoro sve su bile preduzete od strane romskih ženskih organizacija civilnog društva. Te intervencije su sprovedene na nivou prepoznavanja problema, što predstavlja sam početak u borbi protiv ove štetne prakse. U svetlu toga, evidentno je da u Srbiji tek treba da se izrade i sprovedu delotvorne prakse za borbu protiv dečijih brakova, naročito među romskim stanovništvom.

Sproveden je samo mali broj projekata vezanih za dečije, rane i prisilne brakove; stoga, iako je problem identifikovan i prepoznat, postoji hitna potreba da se različiti akteri uključe u intervencije i aktivnosti koje za cilj imaju sprečavanje dečijih brakova i zaštitu od njih. Brojni su akteri koji bi trebalo da budu uključeni u pitanja vezana za dečije brakove, počevši od romskih ženskih organizacija, koje bi trebalo dodatno podržati u nastavku njihovog rada i kojima bi trebalo pružiti stručnu i finansijsku podršku da izgrade sopstvene kapacitete za bolje rešavanje ovog problema. Ostali važni akteri su obrazovni sistem, sistem socijalne zaštite, zdravstveni sistem, pravosudni sistem, lokalne samouprave, romski lideri i zajednice i mediji. Svi akteri bi trebalo da sprovedu različite aktivnosti pojedinačno, ali takođe i zajednički, jer je saradnja između različitih aktera i sistema od najvećeg značaja.

Kako bi postojala značajna i delotvorna međusektorska saradnja, potrebno je pribaviti sve važne podatke o ranim i dečijim brakovima u Srbiji. Stoga, potrebno je još nekoliko dodatnih istraživačkih studija, zbog činjenice da podaci dostupni u ovom trenutku pokazuju samo da problem dečijih brakova postoji u Srbiji, konkretno u romskoj zajednici. Neophodno je imati još informacija kako bi mogle da se izrade i sprovedu specijalno prilagođene intervencije. U skladu sa univerzalnom teorijom promene za programe vezane za dečije brakove udruženja Girls Not Brides, za delotvornu borbu protiv dečijih brakova potrebno je osnažiti devojčice, mobilisati porodice i zajednice, obezbediti usluge i uspostaviti i primenjivati zakone i politike. Imajući to u vidu, nakon sprovedenih istraživanja — i u zavisnosti od dobijenih rezultata — trebalo bi izraditi i sprovesti nekoliko intervencija i specijalno prilagođenih aktivnosti koje za cilj imaju osnaživanje devojčica informacijama, veštinama i mrežama podrške; edukaciju i mobilizaciju roditelja i članova zajednice; nuđenje ekonomske podrške i stimulacija za devojčice i njihove porodice; unapređenje pristupačnosti i kvaliteta formalnog školovanja za devojčice; i jačanje i omogućavanje funkcionisanja pravnog i političkog okvira i unapređenje baze znanja i dokaza.

2 Uvod

Dečiji brakovi su globalni fenomen koji već dugo postoji širom sveta. Razvoj savremenih društava je doneo mnoge promene u različitim oblastima javnog i privatnog života, ali neke štetne prakse još uvek nisu iskorenjene. Tu spadaju i dečiji brakovi, pri čemu jedna trećina devojčica stupi u brak pre navršene 18. godine, a jedna u devet stupi u brak pre navršene 15. godine života u mnogim zemljama u razvoju.¹ Iako su i dečaci takođe u opasnosti od dečijih brakova, činjenica je da su devojčice nesrazmerno više pogođene².

Dečije brakove veoma često podstiču siromaštvo, društvene i kulturološke norme i rodno zasnovana diskriminacija. Imaju mnoge štetne uticaje, lišavaju devojčice njihovih osnovnih ljudskih prava i stavljaju ih pod veliki rizik. Posledice dečijih brakova su štetne po devojčice i uključuju napuštanje škole, niži nivo obrazovanja, zdravstvene rizike povezane sa ranom seksualnom aktivnošću i trudnoćom, povećan fertilitet i manju zaradu tokom života. Mnoštvo empirijskih istraživačkih studija je u skorije vreme sprovedeno na temu dečijih brakova, ali su se one uglavnom fokusirale na azijske i afričke zemlje sa veoma visokom rasprostranjenošću dečijih brakova³. Sa druge strane, iako dečiji brakovi takođe postoje u Centralnoj i Istočnoj Evropi, naročito među romskim stanovništvom, relativno mali broj istraživanja je sproveden u tim zemljama.

Međutim, sve veće prepoznavanje štetnih posledica i negativnih uticaja dečijih brakova je doprinelo tome da se dečiji brakovi zabrane u značajnom broju zemalja. Iako su dečiji brakovi zabranjeni u mnogim zemljama, postojeći zakoni se često ne sprovode ili omogućavaju izuzetke

1 International Center for Research on Women (ICRW), *Child Marriage Facts and Figures*, <http://www.icrw.org/what-we-do/adolescents/child-marriage>, pristupljeno 31. maja 2016.

2 UNFPA, *Marrying too young — End child marriage*, New York: UNFPA, 2012, <http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/MarryingTooYoung.pdf>, pristupljeno 31. maja 2016.

3 ICRW, *Child marriage facts and figures*. Na primer, u Nigeru 75% devojčica stupi u brak pre 18. godine, u Čadu i Centralnoafričkoj Republici 68%, u Bangladešu 66% i u Gvineji 63%.

za saglasnost roditelja ili tradicionalno i običajno pravo. Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women) je prepoznala široko rasprostranjeni problem dečijih brakova i napravila nekoliko preporuka za zakonodavce: da identifikuju dečije brakove kao oblik zlostavljanja dece, da za sprečavanje i krivično gonjenje u slučajevima dečijih brakova obezbede iste resurse kao i za druge oblike zlostavljanja dece⁴, kao i da pažljivo razmotre konkretan kontekst u kome dolazi do prisilnih brakova u njihovoj zemlji i da se postaraju da definicija prisilnog braka obuhvata, u najmanju ruku, odsustvo slobodne volje i saglasnosti jedne ili obe strane⁵.

Imajući u vidu to da dečiji brakovi pojačavaju rodnu neravnopravnost i utiču na živote miliona devojčica, eliminacija dečijih brakova je deo novousvojenih Ciljeva održivog razvoja, odnosno Agende 2030⁶. Cilj br. 5 se odnosi na postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i devojčica, a jedan od podciljeva (5.3) je eliminisanje sve štetne prakse, kao što su dečiji, rani i prisilni brakovi i žensko genitalno sakaćenje.

Nekoliko izraza se koristi kada se govori o dečijim brakovima. „Dečiji brak” je izraz koji se najčešće koristi, ali se takođe koriste i „rani brak”, „prisilni brak” i „ugovoreni brak”. Veoma često se ti izrazi koriste kao sinonimi, iako oni to nisu. Za potrebe ovog izveštaja, koristićemo izraz *dečiji brak*, jer je veoma bitno naglasiti da su pogođena deca i da se njihova prava krše. Razlike između dečijih, ranih i prisilnih brakova su definisane na sledeći način⁷:

- **Dečiji brak** je brak u kome je barem jedna strana dete. Prema Konvenciji o pravima deteta, dete je „svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiće ranije”⁸. Komitet za prava deteta je pozvao države potpisnice da preispitaju sticanje punoletstva, ako se ono stiće pre 18. godine.
- **Rani brak** se često koristi kao sinonim za *dečiji brak* i odnosi se na brakove u kojima je jedna osoba mlađa od 18 godina u zemljama gde se punoletstvo stiće ranije ili brakom. Rani brak se takođe može odnositi na brakove u kojima su oba supružnika mlađa od 18 godina ili su starija ali postoje drugi faktori koji ih čine nespremim da daju pristanak za sklapanje braka, kao što je njihov nivo fizičkog, emotivnog, seksualnog i psihosocijalnog razvoja ili nedostatak informacija u vezi sa životnim opcijama⁹.
- **Prisilni brak** je svaki brak koji se sklapa bez punog i slobodnog pristanka jedne ili obe strane i/ili u kome jedna ili obe strane ne mogu da okončaju ili napuste brak, između ostalog zbog prinude ili intenzivnog pritiska društva ili porodice. Prisilni brak se bazira na pretnji koja može biti fizička psihološka, emotivna ili seksualna i do njega može doći pod uticajem suptilnijih faktora kao što su strah, očekivanja od strane društva ili porodice i ekonomski faktori.

4 UN Women, Virtual Knowledge Centre to End Violence against Women and Girls, *Child protection provisions*, <http://www.endvawnow.org/en/articles/58-child-protection-provisions.html>, pristupljeno 7. juna 2016.

5 UN Women, Virtual Knowledge Centre to End Violence against Women and Girls, *Definition of forced and child marriage*, <http://www.endvawnow.org/en/articles/614-definition-of-forced-and-child-marriage.html>, pristupljeno 7. juna 2016.

6 Generalna skupština UN, *Transformisanje našeg sveta: Agenda za održivi razvoj do 2030. godine*, <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>, pristupljeno 27. maja 2016.

7 Generalna skupština UN, Savet za ljudska prava, A/HRC/26-22, 2. april 2014. godine, *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava, www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session26/Documents/A-HRC-26-22_en.doc, pristupljeno 27. maja 2016.

8 Konvencija o pravima deteta član 1.

9 Rangita de Silva de Alwis, “Child marriage and the law”, Legislative Reform Initiative Paper Series, New York: UNICEF, januar 2008., citirano u: *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

Praksa dečijih brakova se bazira na strukturnoj nejednakosti i diskriminaciji, naročito na rodnoj neravnopravnosti, rodnim stereotipima i predrasudama, neravnomernoj raspodeli moći i kontroli ženskih tela i njihove seksualnosti¹⁰. Drugi uzroci dečijih brakova su siromaštvo, briga za bezbednost i zaštitu devojčica, nedostatak bezbednog, kvalitetnog i dostupnog obrazovanja, kao i štetne društvene i verske prakse¹¹. Osnovni uzroci dečijih, ranih i prisilnih brakova su navedeni u Izveštaju Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava (OHCHR)¹². Na osnovu brojnih izveštaja koje je OHCHR dobio, siromaštvo i nesigurnost su među glavnim razlozima za dečije, rane i prisilne brakove, jer su dečiji brakovi i dalje uobičajeni u ruralnim oblastima i u najsiromašnijim zajednicama¹³. Brak se često posmatra kao sredstvo za povećanje ekonomske sigurnosti devojčica ili čak i kao jedina opcija za devojčice koje žive u krajnjem siromaštvu. Devojčice bez obrazovanja ili sa niskim nivoom obrazovanja su pod većim rizikom: neke organizacije su prijavile da niskokvalitetno školovanje, prenatrpanost škola i rodno zasnovano nasilje čine brak alternativnom opcijom za devojčice¹⁴. Pored toga, mnoge porodice udaju svoje ćerke veoma rano zbog prihvaćenih kulturoloških praksi i/ili da zaštite devojčice od seksualnog nasilja, da spreče odnose pre braka, izbegnu društveni pritisak, itd. Na kraju, rizik od dečijih brakova se povećava tokom sukoba i humanitarnih kriza¹⁵.

Kao što je navedeno u tom istom izveštaju¹⁶, uticaj dečijih brakova na devojčice i žene je ogroman. Veoma često se susreću sa fizičkim, psihološkim, ekonomskim i seksualnim nasiljem i zlostavljanjem. Pored toga, dečiji brakovi su povezani sa nizom loših zdravstvenih i socijalnih ishoda i sa drugim negativnim posledicama. Na primer, komplikacije tokom čestih trudnoća ugrožavaju njihovo reproduktivno zdravlje, dovode do visokih stopa morbiditeta i mortaliteta kod majki i novorođenčadi i povećanog rizika od oboljevanja od seksualno prenosivih infekcija i HIV-a. Dečiji brakovi i rano rađanje su prepreke za ostvarivanje obrazovanja, zaposlenja i drugih ekonomskih prilika za devojčice i mlade žene¹⁷.

Uprkos sve većem prepoznavanju štetnih posledica dečijih brakova, ne radi se ni izbliza dovoljno da se ta praksa okonča. Ako se sadašnji trendovi nastave, 150 miliona devojčica će stupiti u brak pre navršene 18. godine života u sledećih deset godina, ugrožavajući svoj lični razvoj i blagostanje¹⁸.

10 *Girls not Brides*, Izveštaj za Kancelariju Visokog komesara za ljudska prava o dečijim, ranim i prisilnim brakovima, <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/ForcedMarriage/NGO/GirlsNotBridesSecretariat.pdf>, pristupljeno 29. maja 2016.

11 Ibid.

12 UNICEF, *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava, 2014.

13 UNICEF, *Zavet preživljavanju dece: Obnovljeno obećanje, izveštaj o napretku*, septembar 2012, citirano u: *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

14 Plan International Egypt, www.plan-uk.org/early-and-forced-marriage, citirano u: UNICEF, *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

15 UNICEF, *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

16 UNICEF, *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava, V. Uticaj dečijih, ranih i prisilnih brakova na ljudska prava.

17 Ibid.

18 ICRW, *Child marriage facts and figures*, <http://www.icrw.org/child-marriage-facts-and-figures>, pristupljeno 31. maja 2016.

3 Pregled međunarodnih dokaza o uzrocima i pokretačima dečijih brakova, njihovim posledicama i delotvornim intervencijama za borbu protiv njih

3.1 Uzroci i pokretači dečijih brakova

Nekoliko uzroka i pokretača dečijih brakova je prepoznato u literaturi. Za potrebe ovog izveštaja, glavni uzroci dečijih brakova će biti predstavljeni detaljnije, na osnovu dostupne literature i izveštaja. Više pažnje je posvećeno izveštajima i istraživanjima o dečijim brakovima iz susednih zemalja zbog sličnog društvenog konteksta u tim zemljama. Treba istaći da su uzroci dečijih brakova veoma složeni i ne mogu se lako izdvojiti; oni se preklapaju i međusobno su povezani. Postojeći rodni stereotipi i predrasude, neravnomerna raspodela moći i kontrola ženskih tela i njihove seksualnosti predstavljaju ispoljavanje toga da diskriminacija nad devojkicama i ženama izaziva strukturnu rodnu neravnopravnost, gde se dečaci i muškarcı vrednuju više od devojkica i žena. Siromaštvo je jedan od glavnih uzroka dečijih brakova; ova pojava je prisutnija u ruralnim i najsiromašnijim zajednicama, gde se posmatra kao način za povećanje ekonomske sigurnosti devojkica koje nemaju sopstveni pristup resursima i koje žive u siromaštvu¹⁹. Pored toga, nedostatak obrazovanja ili nizak obrazovni status zbog nedostupnosti školovanja, loš kvalitet obrazovanja, nedovoljne kompetencije nastavnika, prenatrpane škole i rodno zasnovano nasilje povećavaju šanse da dođe do ranog stupanja u brak²⁰. Prihvaćene kulturne, verske i društvene prakse zasnovane na stereotipima o

19 UNICEF, *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

20 Ibid.

seksualnosti i ulozi žena u društvu doprinose rasprostranjenosti dečijih brakova. U tom kontekstu, briga za bezbednost i zaštitu devojčica su dodatni faktori, i brak se vidi kao način da se devojčice zaštite od seksualnog nasilja i da se spreče veze pre braka i potencijalno gubljenje „časti porodice“²¹. Sukobi, humanitarne krize i prirodne katastrofe povećavaju rizik od ranih brakova zbog povećanog rizika od siromaštva, prehrambene nesigurnosti i seksualnog nasilja nad devojčicama i ženama²². Na kraju, neadekvatni institucionalni odgovori na dečije brakove i neefikasno sprovođenje zakona takođe doprinose učestalosti dečijih brakova.

Kao što je već pomenuto, nedavno sprovedena istraživanja o dečijim brakovima su se uglavnom fokusirala na azijske i afričke zemlje, zbog velike rasprostranjenosti dečijih brakova u tim zemljama. Dečiji brakovi postoje u Centralnoj i Istočnoj Evropi, ali retka su istraživanja o dečijim brakovima u ovog regionu. Rani brakovi se danas doživljavaju kao romska tradicija, iako bi trebalo napomenuti da to nije romska tradicija, već patrijarhalna tradicija koja je postojala vekovima u mnogim društvima. Rasprostranjenost ranih brakova u opštoj populaciji se značajno smanjila tokom prethodnih 50 godina. Međutim, praksa ranih brakova je i dalje prisutna kod romskog stanovništva u celom regionu, kao i u ruralnim i siromašnim zajednicama. Činjenica da rani brakovi i dalje postoje među romskim stanovništvom doprinosi istrajnosti stereotipa o romskom stanovništvu, jer dečiji brakovi nisu više društveno prihvatljivi.

Podaci iz UNICEF-ovog istraživanja MICS²³ pokazuju da se u regionu dečiji brakovi najčešće praktikuju među romskim stanovništvom. U Tabeli 1 su dati podaci o dečijim brakovima u opštoj populaciji i među romskim stanovništvom u susednim zemljama.

Rasprostranjenost dečijih brakova — podaci iz MICS istraživanja

Tabela 1	Država/oblast	Stupile u brak do 15. godine**		Stupile u brak do 18. godine***	
		Opšta populacija	Romi	Opšta populacija	Romi
	Bosna i Hercegovina	0,4	14,6	9,5	48,3
	Kosovo*	0,8	11,6	10	42,7
	BJR Makedonija	1,4	11,9	10,7	47
	Crna Gora	0,5	18,2	6,2	56,4
	Srbija	0,8	16,9	6,8	57

* Rezolucija SB UN 1244.

** MICS pokazatelj 8.4 Procenat žena starosti 15-49 godina koje su po prvi put stupile u brak ili vanbračnu zajednicu pre 15. godine života.

*** MICS pokazatelj 8.5 Procenat žena starosti 15-49 godina koje su po prvi put stupile u brak ili vanbračnu zajednicu pre 18. godine života.

Imajući u vidu to da je rasprostranjenost dečijih brakova mnogo veća među romskim stanovništvom u celom regionu, između 11,6 i 18,2% romskih devojčica stupi u brak pre 15. godine, a između 42,7 i 57% romskih devojčica stupi u brak pre navršene 18. godine života, evidentno je da više pažnje treba posvetiti rešavanju problema dečijih brakova među romskim stanovništvom.

Diskriminacija prema ženama i devojčicama

Dečiji brakovi predstavljaju ispoljavanje diskriminacije prema ženama i devojčicama, kršenje osnovnih ljudskih prava i prepreku za njih da u potpunosti uživaju u svojim pravima²⁴. Kao oblik

21 Ibid.

22 Ibid.

23 UNICEF, MICS, <http://mics.unicef.org/>, pristupljeno 3. jula 2016.

24 Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama, Opšta preporuka br. 19 (1992) o nasilju nad ženama.

rodno zasnovane diskriminacije, dečiji brakovi nesrazmerno više utiču na devojčice i žene. Rodna neravnopravnost je ujedno i glavni uzrok i posledica ranih brakova. Iz perspektive prava, postoje brojni problemi vezani za dečije brakove kod devojčica, kao što su: uskraćivanje detinjstva i adolescencije, ograničena lična sloboda i razvoj, smanjene mogućnosti za obrazovanje, kao i ograničeno pravo na zdravlje, uključujući reproduktivno zdravlje i psihološko blagostanje. Zbog rodni nejednakosti, veće su šanse da mlade devojke koje stupe u brak budu prisiljene na seksualne odnose i dožive nasilje u porodici, a manja je verovatnoća da osiguraju siguran seksualni odnos²⁵. Pored toga, zbog neravnopravnih rodni normi mnogo se više vrednuju dečaci i muškarcı od devojčica i žena i stoga porodice mogu prevideti koristi od obrazovanja i ulaganja u razvoj svojih ćerki²⁶. Velike razlike između godina supružnika mogu da pojačaju neravnomernu dinamiku moći u vezi, što dodatno povećava ranjivost devojčice da bude kontrolisana, kao i nesrazmerni rizik od telesni povreda i eksploatacije u braku²⁷.

U Crnoj Gori, dečiji brakovi i dalje postoje u zajednicama Roma i Balkanski Egićana. Devojčice su nesrazmerno više pogođene i prisiljene su da žive u skladu sa pravilima koja su nametnuli muški ćlanovi zajednice koji imaju moć i kontrolu. Devojčice i dečaci su „programirani“ za njihove buduće rodne uloge kroz socijalizaciju, pod uticajem tradicije i običaj²⁸. Odluka roditelja o braku deteta se ne posmatra kao prinuda, već kao deo poželjnog i dugotrajnog modela koji bi trebalo da se poštuje. Ćak iako se doživljava kao prisilan, dečiji brak se opravdava tradicijom, običajem i poslušnošću, kao i obavezom zbog dobijenog novca za „kupovinu mlade“²⁹. Roditelji u Crnoj Gori, bez obzira na njihovu etničku pripadnost, veruju da bi devojčice trebalo da stupaju u brak mlade nego dečaci³⁰.

Na Kosovu, dečiji brakovi nisu ubičajeni u opštoj populaciji, ali i dalje postoje u određenim zajednicama i/ili kod određenih etničkih grupa, konkretno kod Roma, Aškalija, Balkanski Egićana i Goranaca³¹. Društvo i dalje ima veoma tradicionalnu strukturu, naroćito u ruralnim oblastima, gde je porodica patrijarhalna, sinovi su favorizovani u odnosu na ćerke i često dolazi do sklapanja ugovoreni brakova³². Ponekad, kada se pokrene istraga oko dečijeg braka, vođe zajednica intervenišu i posreduju između policije i roditelja. Pored toga, državne institucije ponekad izaberu da se ne mešaju jer veruju da je to privatna stvar koju treba da reše porodica i supružnici³³.

U Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji (BJRM), patrijarhalne vrednosti i stavovi roditelja prema ćasti porodice, moralnosti i devićanstvu devojčica održavaju diskriminaciju romski devojčica³⁴. U Sloveniji, istraživanje sprovedeno među romskim stanovništvom je pokazalo da se oko jedna trećina ispitanika slaže da bi roditelji trebalo da odluće s kim će njihova deca stupiti u brak, što je dokaz patrijarhalnog mentaliteta koji još uvek postoji u značajnom delu romske zajednice³⁵. U Albaniji, dečiji brakovi su se praktikovali tokom prethodne dve decenije u nekim

25 ICRW, *Solutions to End Child Marriage — What the evidence shows*, 2011.

26 UNFPA, *Marrying too young — End child marriage*, 2012.

27 Anti-Slavery International, *Out of the shadows: Child marriage and slavery*, 2013.

28 Centar za romske inicijative, Nikšić, *Ugovoreni brakovi — Jaći od zakona*, dostupno na: <http://crink.me/wp-includes/PDF/Ugovoreni%20brakovi.pdf>, pristupljeno 4. juna 2016.

29 Ibid.

30 UNICEF, *Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori: romska i egićanska deca*, Ipsos Strategic Marketing, 2013.

31 UNFPA, *Sklapanje braka sa decom ili rani brak — Kosovo*, 2012.

32 UNICEF Kosovo, *Trgovina decom na Kosovu: Studija o zaštiti i pruženju pomoći deci žrtvama trgovine ljudima*, 2004.

33 UNFPA, *Sklapanje braka sa decom ili rani brak — Kosovo*, 2012.

34 UNFPA, *Dečiji brakovi u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji (sažetak)*, 2012.

35 Teodora Kumrova (ed.), *Early Marriage — Culture or Abuse?*, Amalipe Center for Interethnic Dialogue and Tolerance, 2015, dostupno na <http://early-marriage.eu/sys/wp-content/uploads/2016/04/Early-marriage-Culture-or-Abuse-Research-Analysis-Report.pdf>, pristupljeno 2. juna 2016.

zajednicama koje žive u izuzetno udaljenim, ruralnim, planinskim oblastima, gde se patrijarhalni mentalitet susreće sa siromaštvom. Praksa isključivo obuhvata devojčice mlađe od 18 godina; brakove ugovaraju porodice, a devojčice se ništa ne pitaju u vezi sa izborom supružnika. Muška dominacija igra značajnu ulogu, jer otac donosi odluku³⁶.

Kult devičanstva kao merilo vrednosti devojčice je još jedan vid ispoljavanja diskriminacije prema devojčicama i ženama. Doživljena vrednost devojčice se može promeniti kada ona uđe u pubertet i kada se njena seksualnost iznenada ispolji³⁷ i to je period kada se one uglavnom guraju u brak kako bi se zaštitile od „nemoralnog” ponašanja³⁸. Testiranje devičanstva je postao relativno novi trend u mnogim zemljama, naročito onima gde se puno pažnje obraća na čast žene, kao i u onima sa velikom rasprostranjenošću HIV-a/side i drugih seksualno prenosivih bolesti³⁹. Na primer, u Turskoj je društvena norma da žene ostanu device do braka, a devičanstvo kod žena ne samo da se veoma ceni, ono se i očekuje. Neudate žene za koje se sazna da nisu device doživljavaju veliku sramotu i pravne diskriminacije. Između ostalog, to je validan razlog za trajno isključenje žena iz formalnog obrazovnog sistema. Te devojke su označene kao nepodobne za udaju i sramota je toliko velika da je bilo mnogo izveštaja o devojkaama koje su počinile samoubistvo pre svog testiranja devičanstva⁴⁰.

Iako zahtev da devojka bude devica nije sam po sebi deo romske tradicije, Romi ga smatraju važnim delom njihovog identiteta. Devičanstvo, kao norma, se i dalje smatra glavnim etničkim markerom za razlikovanje identiteta koji ih odvaja od drugih etničkih zajednica. Međutim, izjednačavanje dečijih brakova sa zahtevom devičanstva može dovesti do pogrešnog razumevanja da su dečiji brakovi tradicija i norma u romskoj kulturi⁴¹. Strogi zahtevi vezani za devičanstvo devojčica postoje u mnogim zajednicama Roma, Aškalija i Egipćana u regionu. Romske i egipćanske majke su ozbiljno zabrinute da će njihove ćerke izgubiti nevinost pre braka⁴². Na Kosovu, starije generacije Roma, Aškalija i Egipćana veruju da je bolje za devojčicu da se uda mlada i da je veoma važno da bude devica⁴³. U BJRM preovladavaju patrijarhalne vrednosti i stavovi, naročito što se tiče časti porodice, moralnosti i devičanstva devojčica⁴⁴, dok se u Crnoj Gori, gde u romskim i egipćanskim zajednicama postoji običaj „kupovine mlade”, plaća cena za mladu ako je devica⁴⁵. Vera Kurtić opisuje neke od običaja vezane za devičanstvo u romskoj populaciji:

Seksualni odnosi pre braka su zabranjeni, dok se, sa druge strane, dečaci ohrabruju da u njih stupe. Ako devojka nije devica i stupi u brak, onda je vraćaju njenim roditeljima i ona se isključuje iz zajednice. Običaj je da se devičanstvo mlade proverava. Posteljina se iznosi i pokazuje se porodici. Ako je „sve u redu”, odnosno ako se tragovi devičanstva vide na posteljini, slavlje se nastavlja, ali ako na posteljini nema tragova, počinje tragedija. Devojka je osramotila sebe i svoju porodicu; ona je izgnana od strane svih, a najviše od strane svojih roditelja⁴⁶.

36 UNFPA, *Child Marriage in Albania (Overview)*, 2012.

37 UNFPA, *Marrying too young — End child marriage*.

38 World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*, 2013.

39 Hajrullah Fejza, *Virginity — Features and concepts in Kosovo society*, 2013, dostupno na: <http://www.esextherapy.com/dissertations/Hajrullah%20Fejza%20MD%20MPH%20Virginity%20Features%20And%20Concepts%20In%20Kosovo%20Society.pdf>, pristupljeno 3. juna 2016.

40 Solomon Rothman (2005) citirano u: Hajrullah Fejza, *Virginity — Features and concepts in Kosovo society*, 2013.

41 Centrul Romilor pentru Interventie Sociala si Studii, *Are the rights of the child negotiable: The case of early marriages within Roma Communities in Romania*, Bucharest, 2010, dostupno na: http://www.unicef.org/romania/Early_marriages_Romani_CRIS.pdf, pristupljeno 3. juna 2016.

42 UNICEF, *Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori: Romska i egipćanska deca*.

43 UNFPA, *Sklapanje braka sa decom ili rani brak — Kosovo*, 2012.

44 UNFPA, *Dečiji brakovi u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji (sažetak)*.

45 Centar za romske inicijative, Nikšić, *Ugovoreni brakovi — Jači od zakona*.

46 Vera Kurtić, *Nevinost — Sloboda izbora*, Beograd: Romski ženski centar Bibija, 2006.

Neki slučajevi dečijih brakova mogu zapravo biti slučajevi trgovine ljudima. Na primer, bilo je nekoliko izveštaja o devojčicama koje su bile žrtve trgovine ljudima unutar Evrope i koje su kao žrtve trgovine ljudima ušle u Evropu pod izgovorom braka ili veridbe i obećanja o boljem životu. Kada su stigle na svoje odredište, one su bile zatvorene, pretili su im, zlostavljali ih, primoravali ih na prostituciju i/ili kućno ropstvo⁴⁷. Pored toga, dečiji brakovi mogu biti povezani sa prisilnim radom, mada nije uvek lako videti tu vezu. Stoga, trebalo bi da se smatra da prisilan rad postoji u dečijim brakovima kada god može da se utvrdi da je dete eksploatisano tako što je primorano na seksualne odnose, da obavlja kućne poslove ili radi van kuće u korist bračnog druga ili porodice bračnog druga, ako dete nije dobrovoljno pristalo da to radi i ne može da to odbije ili da izađe iz braka⁴⁸.

Strah od kidnapovanja i moguće prostitucije čine rani brak isplativim izborom za neke romske roditelje. Roditelji smatraju da neudatim, samim ženama mnogo lakše prilaze nepoznati ljudi ili su sklonije tome da razgovaraju sa nepoznatima⁴⁹. Postoje situacije u kojima se tradicionalni brakovi i ekonomska razmena koriste u trgovini ljudima, naročito ženama iz balkanskih zemalja u zemlje Zapadne Evrope, gde sve veći broj romskih imigrantskih zajednica traži neveste u zemljama svog porekla. Stoga, praksa prihvaćena od strane nekih članova zajednice se pretvorila u nelegalnu aktivnost, što doprinosi jačanju stereotipa vezanih za Rome⁵⁰.

Siromaštvo

Siromaštvo je jedan od glavnih faktora iza dečijih brakova. Mnogi roditelji veruju da će brak osigurati budućnost njihovih ćerki i da je u njihovom najboljem interesu, dok se u nekim porodicama devojčice smatraju za ekonomski teret, robu, sredstvo za izmirenje porodičnih dugova ili razmirica, itd. Običaji kao što je miraz ili kupovina mlade mogu takođe uticati na život devojčice, naročito ako porodice mogu dati manji miraz za mlađe neveste⁵¹. Međutim, te veze nisu lake za razumevanje i treba ih tumačiti sa oprezom, jer postoje brojni izuzeci — do dečijih brakova ne dolazi samo u siromašnim porodicama i ne udaju sve siromašne porodice svoje ćerke rano⁵².

Ipak, plaćanje mlade može staviti dete pod pritisak da ostane u braku jer njena porodica možda neće moći ili neće želeti da vrati novac koji je dobila. Postoje brojni primeri koji ilustruju tretiranje dece kao „robe”, kao nečega što ima određenu vrednost i što se može „posedovati” i „trampiti” za robu, novac ili stoku od strane njihovih roditelja, supružnika i supružnikove porodice, ili što se može koristiti za rešavanje imovinskih sporova⁵³.

Siromaštvo se vidi kao primarni ekonomski faktor za rane brakove u romskoj zajednici. U mnogim slučajevima, rani brak je još jedan mehanizam za borbu protiv siromaštva. Mnogi siromašni roditelji su primorani da udaju ćerke dok su još u ranom uzrastu kako bi olakšali sopstvene ekonomske poteškoće. Ćerka napušta dom kada se uda, tako da brak smanjuje broj izdržanih osoba u porodici⁵⁴. U BJRM, opravdanje „boljeg života” naročito važi u slučajevima kada se mladoženja, koji radi u inostranstvu, vrati kući da nađe mladu koju će povesti sa sobom. To je naročito poželjan ishod za porodice koje se suočavaju sa ekonomskim poteškoćama⁵⁵. Deluje da su slični stavovi prisutni i na Kosovu, uz dodatak mladih žena koje su glave domaćinstava i

47 Anti-Slavery International, *Out of the shadows: Child marriage and slavery*.

48 Ibid.

49 Observatory for Children's Rights, *Child Marriage in Albania — Specific view to Roma Community*, 2015.

50 Centrul Romilor pentru Interventie Sociala si Studii, *The Case of Early Marriages within Roma Communities in Romania*, 2010.

51 UNFPA, *Marrying too young — End child marriage*.

52 Anti-Slavery International, *Out of the shadows: Child marriage and slavery*.

53 Ibid.

54 Observatory for Children's Rights, *Child Marriage in Albania — Specific view to Roma Community*.

55 UNFPA, *Dečiji brakovi u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji (sažetak)*.

koje veruju da bi im brak pomogao da se pobrinu za svoje porodice⁵⁶. U Crnoj Gori je veoma važna ekonomska dimenzija (kupovina mlade) dečijih brakova, naročito u romskim i egipćanskim zajednicama koje žive u krajnjem siromaštvu. Cena mlade se kreće od 200 pa do 4.000 evra⁵⁷.

Prihvaćene prakse

Tradicionalne rodbinske, društvene i verske mreže osiguravaju to da se rani brak smatra za neprikosnovenu komponentu identiteta zajednice koja odražava patrijarhalne rodne odnose. Konzervativne rodne norme upravljaju ponašanjem i mogu ukoreniti štetne prakse vezane za vrednost žene i strahove za njihovu seksualnu bezbednost, što dalje podstiče štetne običaje⁵⁸. Tumačenja verskih uverenja veoma često doprinose prihvatanju dečijih brakova i predstavljaju moćno sredstvo za njihovo opravdavanje. Međutim, ustanovljeno je i da verska uverenja podržavaju suprotno gledište, čvrsto ukazujući na to da dečaci i devojčice ne bi trebalo da stupaju u brak pre nego što postanu fizički i psihološki zreli⁵⁹. Prihvaćene društvene i kulturološke prakse su takođe veoma uticajne. Na primer, u jednoj UNICEF-ovoj studiji (2013) otkriveno je da su u Nepalju tri od pet razloga koje su ispitanici dali za brak pre 18. godine života bili društveni pritisak, kultura i jer „to je normalno — svi to rade“⁶⁰.

Proveravanje devičanstva se smatra i za način da se ograniči seksualna aktivnost žena pre braka i da do tada ostanu „neokaljane“. U nekim zajednicama, to je važno i na simboličkom nivou, jer pokazuje značaj žene kao majke u domu i da njeno telo pripada samo njenom mužu⁶¹. U Makedoniji, odluku o napuštanju škole u ranoj fazi obrazovanja uglavnom donose romski roditelji. Stav prema obrazovanju devojčica je ukorenjen u verovanju da je devojčicama mesto kod kuće, kako bi se pravilno pripremile za brak i sačuvale svoju nevinost⁶². U Albaniji, sistem vrednosti tradicionalnog ruralnog društva diktira da su seks i rađanje dece društveno prihvatljivi samo u braku. U mnogim slučajevima, razlog zbog koga su roditelji primorani da rano udaju svoje ćerke je neplanirana trudnoća pre braka⁶³. Pored toga, očekuje se od žena da budu žene i majke. Mnogi romski roditelji smatraju da „podobnost“ njihovih ćerki za brak opada sa godinama i veruju da kada devojka ima 18-19 godina i nije udata, nešto nije u redu sa njom⁶⁴.

Nedostatak obrazovanja ili nizak obrazovni status

Stope dečijih brakova imaju tendenciju da budu najviše u regionima gde veliki deo devojčica ne ide u školu ili im je prekinuo obrazovanje. Postoji mnogo razloga zbog kojih devojčice napuštaju školu, od nepristupačnosti, loše infrastrukture, rodno zasnovanog nasilja, lošeg kvaliteta obrazovanja, prenatrpanih škola, nedostatka resursa i nekvalifikovanog osoblja⁶⁵. Na primer, u Bangladešu, Somalilendu i Nigeru, brak je direktna alternativa školovanju za mnoge devojčice. Devojčice koje ne polože malu maturu, uglavnom zbog neiskusnih nastavnika i ograničenog pristupa knjigama,

56 UNFPA, *Sklapanje braka sa decom ili rani brak — Kosovo*.

57 Centar za romske inicijative, Nikšić, *Ugovoreni brakovi — Jači od zakona*.

58 World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

59 Anti-Slavery International, *Out of the shadows: Child marriage and slavery*, 2013.

60 UNICEF, *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

61 Hajrullah Fejza, *Virginity — Features and concepts in Kosovo society*.

62 UNFPA, *Dečiji brakovi u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji (sažetak)*.

63 Svetska zdravstvena organizacija Odsek za nezarazne bolesti i promociju zdravlja, „Child Marriage“, *Entre Nous: The European Magazine for Sexual and Reproductive Health 76*, Copenhagen: Regionalna kancelarija SZO, 2012, http://www.euro.who.int/___data/assets/pdf_file/0007/178531/Entre-Nous-76-Eng-v2.pdf, pristupljeno 3. juna 2016.

64 Observatory for Children's Rights, *Child Marriage in Albania — Specific view to Roma Community*.

65 World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

često se udaju rano umesto da nastave sa svojim obrazovanjem⁶⁶. Treba napomenuti da stopa upisa devojčica u škole ne znači da one imaju jednak pristup kvalitetnom obrazovanju. Roditelji su se žalili da je kvalitet obrazovanja tako loš da školovanje ne može da se smatra primamljivom alternativom braku i rađanju dece za njihove ćerke⁶⁷. Ako ne napuste školu ranije, deca obično napuste obrazovanje odmah nakon stupanja u brak i najčešće nemaju ni mogućnosti ni prilike da nastave školovanje. Nedostatak obrazovanja dodatno ograničava njihove životne prilike i njihovu sposobnost i samopouzdanje da donesu promišljene odluke o svojim životima⁶⁸.

U Albaniji, devojčice koje žive u udaljenim selima nisu svesne dostupnih izbora za dalje obrazovanje, zapošljavanje i životne izbore uopšte, s obzirom na to da većina njih nikada nije otišla van svog sela. Čak iako su svesne izbora, ti izbori su im nedostupni zbog brojnih razloga, npr. njihovi roditelji, koji su obično manje obrazovani, takođe nisu svesni mogućih izbora za svoje ćerke i stoga održavaju porodične i društvene modele koji su im poznati. Mnoge od ovih devojčica napuštaju školu u uzrastu od 12-13 godina kako bi radile poslove u kući i pripremile se za brak. Kako se devojčice drže izolovane od škole i društvenog života, brak im se čini kao najbolja alternativa njihovom trenutnom životu⁶⁹. U Crnoj Gori, jedan od problema vezanih za devojčice koje napuštaju školu su predrasude koje neki od nastavnika imaju u vezi sa romskim devojčicama. Zbog predrasude da će Romi u svakom slučaju napustiti školu, neki nastavnici imaju niža očekivanja od romskih i egipćanskih devojčica, uključujući i veća očekivanja da neće završiti školu⁷⁰.

Pored toga, niži obrazovni status roditelja može dovesti do nepoznavanja postojećih alternativnih mogućnosti za njihovu decu i/ili do nedostatka motivacije da podrže visoko obrazovanje svoje dece. Iako mnogi neobrazovani roditelji podržavaju i podstiču svoju decu da uče, nedostatak potvrđenih modela u porodici i zajednici ostavlja prostor za to da se obrazovanje ne smatra obaveznim, što zajedno sa drugim faktorima doprinosi nižem obrazovnom statusu romske dece⁷¹. Niži obrazovni status podrazumeva nizak nivo seksualnog obrazovanja, koje je još uvek kontraverzna tema i retko je deo nastavnih programa u državnim školama. Međutim, seksualno obrazovanje je veoma važno za psihološki, mentalni i socijalni razvoj adolescenata i omogućuje im da razumeju svoja seksualna i reproduktivna prava⁷².

Sukobi i humanitarne krize

Dokazi pokazuju da često dolazi do porasta u broju ranih brakova neposredno nakon sukoba i prirodnih nepogoda. Tada roditelji mogu pribeći udavanju svojih mladih ćerki kao poslednjem rešenju kako bi porodici doneli neki prihod u vreme ekonomske nedaće ili da obezbede zaštitu devojčici⁷³. Tokom sukoba, mlade devojčice su izložene brojnim zločinima –silovanju, prisilnoj prostituciji, prisilnom braku, prisilnom prekidu trudnoće i sakaćenju– kao deo različitih strategija da se ponizi neprijatelj i da se oslabe porodice u zajednici⁷⁴. Čak i u zemljama gde dečiji brakovi nisu široko rasprostranjena pojava, devojčice se tokom sukoba⁷⁵ udaju kako bi izbegle da budu

66 Primer iz Nigera citiran u: World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

67 Primer iz severne Nigerije citiran u: World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

68 Anti-Slavery International, *Out of the shadows: Child marriage and slavery*.

69 Izveštaj o pravima dece objavljen od strane organizacije Albanian Children's Alliance, citirano u: UNFPA *Child Marriage in Albania* (Overview).

70 UNICEF, *Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori: Romska i egipćanska deca*.

71 UNICEF, *Research on the social norms which prevent Roma girls from access to education*, 2016.

72 Romanian Sexual and Reproductive Rights Coalition, Global Justice Institute New & Sexual Rights Initiative, Submission for 15th Session of the Universal Periodic Review — Romania.

73 UNFPA, *Marrying too young — End child marriage*.

74 World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

75 Na primer u Šri Lanci, ali takođe i u Avganistanu, severnoj Ugandi i Somaliji.

regrutovane u paravojne formacije. U Liberiji i Sijera Leoneu, mnoge porodice žive u krajnjem siromaštvu u nestabilnim i nesigurnim kampovima i stoga udaju svoje ćerke dok su veoma mlade. Visoke stope ranih brakova su prijavljene i u jordanskim izbegličkim kampovima⁷⁶. Pored toga, u nekim slučajevima, porodice su „davale” svoje mlade ćerke vođama i članovima paravojnih formacija radi braka tokom sukoba⁷⁷, u nadi da će tako osigurati zaštitu za porodicu i zaštitu za devojčicu od seksualnog nasilja⁷⁸.

Postoje anegdotske informacije da je na Kosovu došlo do porasta u broju dečijih brakova tokom devedesetih godina prošlog veka, a naročito tokom rata 1999. godine. Roditelji su verovali da bi rani brak mogao da zaštiti njihove ćerke, dok su se mlade žene koje su postale glave domaćinstava nadale da će im brak omogućiti da obezbede svoju braću i sestre⁷⁹.

Učestalost dečijih brakova se povećava tokom prirodnih katastrofa, naročito zbog prehrambene nesigurnosti. Plašeći se gladi, roditelji su pod ogromnim pritiskom da obezbede opstanak svojoj porodici. Na primer, mlade udate devojčice se zovu „neveste gladi” u prehrambeno nesigurnoj Keniji; a mlade devojčice su sklapale brak sa „cunami udovcima” u Šri Lanki, Indoneziji i Indiji kako bi dobile državne subvencije za sklapanje braka i zasnivanje porodice⁸⁰. Pored toga, učestalost ranih brakova se povećala u Indoneziji nakon cunamija jer su se rani brakovi smatrali za način da se devojčice u izbegličkim kampovima zaštite od silovanja⁸¹, kao i u Bangladešu nakon ciklona Sidr 2007. godine⁸².

Pravni i politički okvir

Mogli bi se reći da gotovo svaka zemlja ima nacionalno zakonodavstvo za sprečavanje dečijih brakova, pored ratifikovanih međunarodnih konvencija. U nekim zemljama, međutim, zakonodavstvo se ne primenjuje adekvatno i/ili nije delotvorno u pogledu dečijih brakova⁸³. Građansko, običajno i versko pravo mogu postojati paralelno i mogu ih zasebno regulisati i sprovesti tradicionalne vođe, verske vođe ili vladini zvaničnici. Zajednice mogu doživljavati dečije brakove i druge štetne prakse kao nešto što pruža zaštitu, pa se promene u nacionalnim zakonima ne prihvataju niti sprovode⁸⁴.

U globalu, dečiji brakovi u romskoj zajednici su postavili zajednicu u takav položaj da se ona osuđuje i da se njihova kultura okrivljuje za tu pojavu. Kada se kulturna obeležja romske zajednice opisuju na negativan način u jednom društvu, specifične tradicije se posebno ističu i identifikovane su kao najgore karakteristike ove zajednice. Na taj način, problem dečijih brakova u tim društvima se obično identifikuje unutar romske zajednice i obično se pripisuje toj zajednici. Definiše se kao kršenje ljudskih prava na koje bi država trebalo da odgovori u skladu sa brojnim standardima i nacionalnim instrumentima vezanim za ljudska prava. To nije uvek delotvorno, jer se uglavnom identifikuje kao tradicija specifična za Rome, kojom se treba baviti unutar romske zajednice⁸⁵.

76 World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

77 Brakovi devojčica u takvim okolnostima su dokumentovani u mnogim sukobima, uključujući one u Avganistanu, Somaliji, severnoj Ugandi, Alžiru, Čadu, Sudanu, Libanu i Palestini.

78 Anti-Slavery International, *Out of the shadows: Child marriage and slavery*.

79 Svetska zdravstvena organizacija Odsek za nezarazne bolesti i promociju zdravlja, "Child Marriage",

80 UNFPA, *Marrying too young — End child marriage*.

81 Nakon poplava u Pakistanu i zemljotresa na Haitiju 2010. godine, radnici nevladinih organizacija na obe lokacije su prijavili sličan porast učestalosti ranih brakova.

82 World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

83 Ibid.

84 Ibid.

85 Observatory for Children's Rights, *Child Marriage in Albania — Specific view to Roma Community*, 2015.

Dečiji brakovi su zabranjeni na celom Zapadnom Balkanu; međutim, zabrana dečijih brakova se ne sprovodi uvek. Nespremnost za snažnu intervenciju, sprečavanje i kažnjavanje ovakvih brakova dolazi zbog toga što se „zažmuri” na njih iz čistog nemara, ili zbog slaganja da je „to romska tradicija, njihovo interno pitanje”.⁸⁶ Javni funkcioneri ponekad odluče da ne reaguju, jer smatraju da je to privatna stvar i deo tradicije. Međutim, aktivisti za ljudska prava naglašavaju da dečiji brakovi opstaju zbog nedelotvornog sprovođenja zakona, a ne zbog tradicije⁸⁷, kao što možemo videti na sledećem primeru:

Slučaj četrnaestogodišnje romske devojčice sa Kosova, koja je od strane svojih roditelja bila prodana mnogo starijem čoveku radi braka je bio istražen i dostavljen sudu. Devojčica je bila silovana i primorana na prostituciju i nije bila dobrodošla kada se vratila kući jer su njeni roditelji rekli da ne mogu da vrate novac „mužu”. U fazi istrage, tužilac je izrazio svoj stav da je „ovo romsko pitanje i da takav način ponašanja proističe iz njihove tradicije”⁸⁸.

Ombudsman za decu Republike Srpske je izrazio zabrinutost zbog neadekvatne reakcije institucija kojima su slučajevi ranih brakova (16-18 godina) prijavljeni⁸⁹. Država bi trebalo detetu obezbediti takvu zaštitu koja je neophodna za njegovu dobrobit. Međutim u stručnim mišljenjima socijalnih radnika u takvim slučajevima se obično konstatuje da je to slobodna volja maloletnika, da nisu prisiljeni i da su i roditelji saglasni sa brakom/zajednicom. U tim mišljenjima često izostaje stručna ocena o tome da li je to najbolji interes za to dete, da li ono ima sposobnosti i kapacitet da odgovori zahtevima nove životne situacije, itd. Na kraju, nema informacija o tome da li je i protiv jednog roditelja pokrenut postupak, mada su takvi postupci pokrenuti protiv lica koja žive u vanbračnoj zajednici sa maloletnim licem⁹⁰. Već zasnovane vanbračne zajednice i trudnoća su najčešće situacije koje opravdavaju davanje dozvole od strane suda za zaključenje braka maloletnika. Takve zajednice često dovode do trudnoće i pre nego što devojčica navrší 16. godinu života, a onda se čeka da ona ispuni zakonom utvrđeni uslov da se sudu podnese zahtev⁹¹. Treba pomenuti da nema dostupnih studija ili istraživanja u regionu o odgovoru države na rane brakove, što je verovatno pokazatelj toga da postoji nedostatak odgovora državnih organa.

3.2 Posledice dečijih brakova

Posledice dečijih brakova su teške i krše brojna prava devojčica. Na individualnom nivou, devojčice su obespravljene, zavise od svojih muževa i lišene su svojih osnovnih prava na zdravlje, obrazovanje i bezbednost. Značajne razlike u godinama i moći između devojčice i njenog supruga podrivaju mogućnosti devojčica i mladih žena da deluju i da budu nezavisne, stoga se one često suočavaju sa fizičkim, psihološkim, ekonomskim i seksualnim nasiljem⁹². Dečiji brakovi su povezani sa ranim i čestim trudnoćama, visokim stopama mortaliteta i morbiditeta među majkama, većim rizikom od pojave komplikacija tokom trudnoće i porođaja i većim rizikom od oboljevanja od seksualno prenosivih infekcija i HIV-a/side⁹³. Pored toga, devojčice su pod većim rizikom od siromaštva zbog ograničenog pristupa obrazovanju i ekonomskim prilikama, a zbog napuštanja škole manja je verovatnoća da se formalno zaposle i ostvaruju neophodnu zaradu. Dečiji brakovi ne utiču

86 Ibid.

87 UNFPA, *Sklapanje braka sa decom ili rani brak — Kosovo*.

88 UNICEF Kosovo, *Trgovina decom na Kosovu — Studija o zaštiti i pruženoj pomoći deci žrtvama trgovine ljudima*, 2004.

89 Ombudsman za decu Republike Srpske, *Poseban izveštaj — Problemi i rizici maloletničkih brakova*, 2010.

90 Ibid.

91 Ibid.

92 UNICEF, *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava, IV. Faktori koji doprinose dečijim, ranim i prisilnim brakovima.

93 Ibid.

samo na devojčice i uživanje njihovih prava, već imaju i ozbiljne posledice na društvenom nivou, kao što su, između ostalog, gubitak zarade i produktivnosti, veći troškovi u sistemu zdravstvene zaštite zbog lošeg zdravstvenog stanja majke i deteta i veći troškovi za socijalna davanja usled nastavljanja međugeneracijskog siromaštva.

Prekinuto detinjstvo i napuštanje škole

Rani brak prekida detinjstvo i ugrožava sreću i dobrostanje devojčica. Obično je njihov kvalitet života veoma loš, opterećene su odgovornostima i očekivanjima kao odrasle osobe uprkos činjenici da su još uvek deca u svakom pogledu: razvojnog, biološkom, fizičkom, emotivnom⁹⁴ Udate devojčice žive pod jedinstvenim okolnostima koje ne uzimaju u obzir ni omladinski ni ženski programi u njihovim zajednicama⁹⁵. Nakon stupanja u brak, i dečaci i (češće) devojčice moraju da napuste obrazovanje, ali iz različitih razloga: od dečaka se očekuje da postanu radna snaga, dok se od devojčica očekuje da preuzmu odgovornosti kod kuće⁹⁶.

Za mnoge devojčice, samo očekivanje ranog stupanja u brak dovodi do prestanka školovanja, zbog verovanja da devojčice treba da ostanu kod kuće i da se pripremaju za buduće dužnosti kao žene i majke. Devojčice ili napuste školovanje kako bi se pripremile za brak ili ih ispišu kako bi preuzele svoje nove bračne obaveze⁹⁷. Neke od posledica toga što devojčice napuštaju obrazovanje su visoke stope nepismenosti, niske kvalifikacije i mali broj korisnih strukovnih veština, pa su stoga ograničene njihove šanse da se zaposle i da imaju ostvarene karijere⁹⁸. To doprinosi krugu siromaštva koji često vodi do nastavljanja prakse dečijih brakova⁹⁹. Uticaj nedostatka obrazovanja i nepismenosti među devojčicama i ženama na socijalni i ekonomski razvoj je veoma negativan i pogađa skoro sve sfere javnog i privatnog života¹⁰⁰.

Siromaštvo

Udate devojčice nemaju odgovarajući sistem podrške, jer im nedostaju obrazovanje, veštine i konekcije, što dodatno ograničava njihovu sposobnost da se izbore sa siromaštvom¹⁰¹. Neke istraživačke studije pokazuju da devojčice često ostaju gladne u bračnom domu, ili im se uskraćuje hrana kao oblik rodno zasnovanog nasilja koje je povezano sa plaćanjem miraza¹⁰². Pored toga, neke devojčice namerno izbegavaju hranu tokom trudnoće kako bi osigurale nisku telesnu težinu deteta na rođenju i „lakši“ porođaj, što je strategija koja ima ozbiljne posledice i po majku i po bebu.

Na sličan način, romska deca supružnici obično nastavljaju krug siromaštva u kome su rođeni i teško im je da nastave svoje obrazovanje i obezbede odgovarajući smeštaj ili zaposlenje¹⁰³. Kod mladih devojaka, razvod vodi siromaštvu i isključenosti njih samih, njihovih porodica i njihove dece iz društva. Dodatne komplikacije se stvaraju ako dođe do alternativnog zbrinjavanja deteta: majke se susreću sa višestrukim preprekama kada dostignu zrelost i žele da im se njihovo dete vrati, jer se one ne smatraju sposobnim za brigu o detetu zbog izuzetnog siromaštva i brojnih

94 World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

95 UNFPA, *Marrying too young — End child marriage*.

96 UNFPA, *Dečiji brakovi u Srbiji (sažetak)*.

97 World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

98 Observatory for Children's Rights, *Child marriage in Albania — Specific view to Roma Community*.

99 Svetska zdravstvena organizacija Odešak za nezarazne bolesti i promociju zdravlja, "Child Marriage".

100 World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

101 ICRW, *Solutions to end child marriage — What the evidence shows*.

102 Na primer, deca neveste u Somalilendu i u Bangladešu, citirano u: World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

103 Svetska zdravstvena organizacija Odešak za nezarazne bolesti i promociju zdravlja, "Child Marriage".

pređasuda. To ponekad mođe dovesti do toga da pribegnu pružanju seksualnih usluga, kao strategiji za preživljavanje i borbu protiv siromaštva¹⁰⁴.

Zdravstveni rizici

Postoji direktna veza između bračnih odnosa i fizičkog zdravlja. Mlade devojčice koje se udaju u ranom uzrastu su izložene čestim porođajima, neplaniranim trudnoćama, seksualno prenosivim bolestima i abortusima, što je zauzvrat štetno po njihovo zdravstveno stanje¹⁰⁵. Rano rađanje dece doprinosi učestalosti smrtnih slučajeva vezanih za trudnoću i komplikacija na porođaju i vodeći je uzrok smrtnosti za devojčice uzrasta 15-19 godina¹⁰⁶. Većina komplikacija na porođaju se može sprečiti i tretirati, ali u mnogim državama devojčice nemaju adekvatan ili nikakav pristup porodiljskim i osnovnim zdravstvenim uslugama¹⁰⁷. Pored toga, prijavljeno je da muško osoblje redovno odbija da pregleda devojčice i njihovi stavovi prema ženama su toliko diskriminatorni da se pacijenti često vraćaju kući bez pružene bilo kakve nege¹⁰⁸.

Istraživanje sprovedeno u Bugarskoj pokazuje da porodice nisu niti zabrinute niti svesne rizika od ranih trudnoća i da većina Roma smatra da mlade majke rađaju zdravu decu i da rano rađanje nije rizično ni za majku ni za bebu¹⁰⁹. Čak i kada im medijatorke predstavljaju podatke o negativnim posledicama ranog rađanja, to nema značajan uticaj na praksu dečijih brakova, što znači da ih običajne norme nadjačavaju¹¹⁰. U Albaniji se kontrola rađanja retko koristi među mladim nevestama, naročito u romskoj zajednici, delom zbog nepoverenja u metode za kontrolu rađanja i nedostatka znanja o njima¹¹¹. Većina Romkinja smatra da su metode koje se koriste za kontrolu rađanja nepouzđane i štetne po njihovo zdravlje, a činjenica da ne koriste nikakve metode za kontrolu rađanja dovodi do veoma velike učestalosti abortusa. Abortuse obično obavlja doktor, ali žene ponekada same obavljaju abortuse¹¹². Prema studiji Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) iz 2002. godine¹¹³, abortus je i dalje „univerzalno sredstvo” za planiranje porodice za mnoge Rome, budući da podaci pokazuju da među ženama koje su imale abortuse u prošlosti, skoro dve trećine prijavljuje da su imale više od pet abortusa tokom svog reproduktivnog perioda¹¹⁴. Podaci iz skorašnjeg MICS istraživanja pokazuju da je učestalost abortusa među Romkinjama i dalje velika, ali u poređenju sa podacima iz studije UNDP-a, može se reći da se učestalost abortusa u regionu smanjila. U Crnoj Gori, 12% žena i 14% žena iz romskih naselja je prijavilo barem jedan indukovani abortus, dok je 4% žena i 10% žena iz romskih naselja prijavilo četiri ili više indukovanih abortusa¹¹⁵. Na Kosovu, 8% žena i 14% žena iz romskih naselja je prijavilo barem jedan indukovani abortus, dok je 4% žena i 13% žena iz romskih naselja prijavilo četiri ili više indukovanih abortusa¹¹⁶. Na kraju, u BJRM, 11% žena iz opšte populacije i 23% Romkinja je imalo barem jedan indukovani abortus¹¹⁷.

¹⁰⁴ UNFPA, *Child Marriage in Albania (Overview)*, 2012.

¹⁰⁵ Observatory for Children's Rights, *Child Marriage in Albania — Specific view to Roma Community*.

¹⁰⁶ World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Primer iz Somalilenda, prijavljen od strane radnika NVO.

¹⁰⁹ UNICEF, *Research on the social norms that prevent Roma girls from access to education*, 2016.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Observatory for Children's Rights, *Child Marriage in Albania — Specific view to Roma Community*.

¹¹² Ibid.

¹¹³ UNDP, *Izbeći zamku zavisnosti: Romi u centralnoj i istočnoj Evropi*, 2002.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ UNICEF, MICS 2013, *Crna Gora i Romska naselja u Crnoj Gori*, 2014.

¹¹⁶ UNICEF, MICS 2013-2014, *Kosovo (Rezolucija 1244 SB UN)*, 2014 i UNICEF, MICS 2013-2014, *Romske, aškalijske i egipćanske zajednice na Kosovu (Rezolucija 1244 SB UN)*, 2014.

¹¹⁷ Institut za javno zdravlje Republike Makedonije i UNICEF, *MICS 2011, Makedonija*, 2011.

Štaviše, što se tiče svesti i znanja o metodama kontracepcije, na Kosovu 93% devojčica uzrasta 15 do 19 godina može da imenuje samo jedan metod kontracepcije, dok je samo 2,5% devojčica u skorije vreme primilo informacije o planiranju porodice¹¹⁸. U BJRM savremena sredstva za kontracepciju se plaćaju iz sopstvenog džepa, što siromašnim ženama ograničava pristup kontracepciji. Devojčice i žene u ruralnim sredinama imaju ograničen pristup savetovanjima za planiranje porodice, jer je ta usluga obično nedostupna u takvim sredinama¹¹⁹. Kao i kod MICS istraživanja u regionu, studija sprovedena u Sloveniji je potvrdila da se korišćenje sredstava za kontracepciju kao oblika planiranja porodice povećava sa višim nivoom obrazovanja i boljim uslovima stanovanja. Takođe, obrazovanje je važan faktor koji utiče na stavove romskog stanovništva o ranom majčinstvu i braku, što dokazuje da će obrazovanje devojčica i mladih žena povećati njihovu svest o reproduktivnom zdravlju i planiranju porodice¹²⁰.

Nasilje

Ženama koje su mlađe stupile u brak će češće biti prečeno, biće češće tučene i izložene različitim vidovima nasilja i one će češće verovati da ponekad može biti opravdano da muž tuče svoju ženu. Nasilje u porodici je češće među ženama koje su stupile u brak kao deca¹²¹. Mnoge od tih devojčica su odvedene od svojih porodica i prijatelja i prisiljene na društvenu izolaciju bez pristupa mrežama podrške¹²². Često se navodi da se rani brakovi koriste kao strategija da se devojčice zaštite od seksualnog nasilja u osetljivim kontekstima. Međutim, nesigurnost, nezrelost i nedostatak obrazovanja i pregovaračke moći čine devojčice izloženijim zlostavljanju, uključujući i silovanje u braku¹²³. Postoji mnogo dokaza o tome da su devojčice bile tučene jer su odbile seks sa svojim mužem, ili zato što nisu mogle da se izbore sa kućnim poslovima i ostalim zahtevima i očekivanjima; kada roditelji ne mogu da obezbede obećani miraz, devojčice budu tučene, mučene, a ponekad i ubijene¹²⁴.

Romske i egipćanske žene u Crnoj Gori su konstantno izložene nasilju od strane muškaraca (oca, brata, muža, tasta) u svojoj zajednici. Smatra se da su tradicija, siromaštvo, nizak nivo obrazovanja i korišćenje alkohola i droga glavni uzroci nasilja nad devojčicama i ženama¹²⁵. S jedne strane, romske i egipćanske žene su prihvatile nasilje nad njima kao „normalno“ ponašanje, dok im, s druge strane, izolacija od većinskog stanovništva ograničava pristup javnim institucijama koje se bave nasiljem nad ženama¹²⁶. Podaci iz MICS istraživanja za Crnu Goru pokazuju da 3% žena misli da muž ima pravo da udari ili tuče svoju ženu iz barem jednog od niza razloga¹²⁷, a prihvatanje nasilja je prisutnije kod žena koje žive u siromašnijim ili manje obrazovnim domaćinstvima¹²⁸. Nasilje je mnogo prihvaćenije u romskim naseljima, gde 41% žena misli da se nasilje može opravdati, a to naročito misle manje obrazovane žene iz urbanih područja¹²⁹. Slični rezultati su dobijeni u celom regionu: na primer, u Bosni¹³⁰ 4,8% žena i 43,5% Romkinja misli da nasilje može biti opravdano, a te brojeke u BJRM iznose 14,5% i 25,4%¹³¹.

118 UNFPA, *Sklapanje braka sa decom ili rani brak — Kosovo*.

119 UNFPA, *Dečiji brakovi u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji (sažetak)*.

120 Teodora Kumrova (ed.), *Early Marriage — Culture or Abuse?*

121 UNICEF, *Early Marriage — A harmful traditional practise: A statistical exploration*, 2005.

122 World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

123 UNICEF, *Early Marriage — A harmful traditional practise: A statistical exploration*, 2005.

124 World Vision UK, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*.

125 Centar za romske inicijative, Nikšić, *Ugovoreni brakovi — Jači od zakona*.

126 Ibid.

127 Npr. ako izađe, a ne kaže mu, ako zanemaruje decu, ako se svađa sa njim, ako odbija seks sa njim, ili ako joj zagori hrana.

128 UNICEF, *MICS 2013, Crna Gora i Romska naselja u Crnoj Gori*, 2014.

129 Ibid.

130 UNICEF, *MICS 2011-2012, Bosna i Hercegovina*, 2014 i *MICS 2011-2012, Bosna i Hercegovina: Romska naselja*, 2014.

131 Institut za javno zdravlje Republike Makedonije i UNICEF, *MICS 2011*, Makedonija.

Pravna nevidljivost

Nedostatak izvoda iz matičnih knjiga rođenih i venčanih je u brojnim državama prepoznat kao glavna prepreka za zaštitu dece od dečijih brakova, naročito u ruralnim sredinama gde se mnoga rođenja ne prijavljuju¹³². Bez izvoda iz matične knjige rođenih, teško je proveriti uzrast deteta prilikom sklapanja braka, a bez izvoda iz matične knjige venčanih, teško je tražiti razvod braka ili zvanično poništenje putem javnih institucija i mehanizama. Iako veliki broj država zahteva izražavanje „slobodnog i punog” pristanka na brak pred „nadležnim organom”, matične službe su retke u nekim zemljama i regionima, uprkos činjenici da bi se na taj način obezbedilo barem ispunjavanje zahteva za minimalni uzrast¹³³.

Problemi sa prijavljivanjem postoje i na Zapadnom Balkanu. U Albaniji, na primer, deca koja se rode u romskim dečijim brakovima se obično ne prijavljuju, ili se prijavljuju kao deca mladinih roditelja ili babe i dede. To se može objasniti kao način da se pribave dokumenta za dete koja su neophodna za pristup javnim uslugama, ali ova praksa omogućava da nelegalni dečiji brakovi ostanu sakriveni¹³⁴. U Bosni i Hercegovini, gotovo po pravilu, Romi ne prijavljuju brakove i novorođenčad u matičnim službama, budući da praktikuju vanbračne zajednice i odgajaju decu da slede iste običaje¹³⁵.

3.3 Delotvorne intervencije za borbu protiv dečijih brakova

Imajući u vidu rasprostranjenost dečijih brakova i složenost problema, jasno je da bi delotvorne intervencije za borbu protiv dečijih brakova trebalo da budu složene i raznovrsne, tj. specijalno izrađene za ovaj konkretan kontekst. Te intervencije bi trebalo da budu inovativne i transformativne i morale bi da obuhvataju različite sektore i pristupe. Neke intervencije koje su sprovedene u Aziji i Africi su se pokazale kao delotvorne u odlaganju brakova za kasniji uzrast i smanjenju dečijih brakova. Postojeća baza dokaza pokazuje da su komunikacione kampanje, mobilizacija zajednice i novčani i podsticajni programi glavne intervencije za bavljenje problemom dečijih brakova, jer one mogu da služe za rešavanje osnovnih faktora, kao što su siromaštvo porodica, bračne transakcije, cena devojčica, njihove uloge i očekivanja i rodne norme, koje definišu dečiji brak kao poželjnu ili prihvatljivu opciju za devojčice¹³⁶.

Pored toga, UNICEF je definisao ključne strategije za borbu protiv dečijih brakova¹³⁷:

- Osnaživanje devojčica informacijama, veštinama i mrežama podrške;
- Edukacija i mobilizacija roditelja i članova zajednice;
- Nuđenje ekonomske podrške i stimulacija za devojčice i njihove porodice;
- Unapređenje pristupačnosti i kvaliteta formalnog školovanja za devojčice;
- Jačanje i omogućavanje funkcionisanja pravnog i političkog okvira i unapređenje baze znanja i dokaza.

¹³² Anti-Slavery International, *Out of the shadows: Child marriage and slavery*.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ UNFPA, *Child Marriage in Albania (Overview)*.

¹³⁵ UNFPA, *Dečiji brakovi u Bosni i Hercegovini (sažetak)*.

¹³⁶ UNICEF Akcioni plan za rodna pitanja 2014-2017, *Ending Child Marriage*, UNICEF, E/ICEF/2014/CRP.12 od 15. aprila 2014.

¹³⁷ Karin Sorensen, *Global perspectives, targeted Priorities, ending child marriage*, sastanak mreže Global Gender Network u Daki.

Evaluacija sedam različitih projekata Grupe Svetske banke¹³⁸ je pokazala slične rezultate. Programi uslovnih transfera novčanih sredstava su doveli do značajnog smanjenja broja ranih brakova, kao i do značajnog odlaganja ranog rađanja kod devojčica. Programi sa dodatnom obrazovnom komponentom su takođe delotvorni u smanjenju broja dečijih brakova među onima koji su dobili obrazovanje po sniženoj ceni. U tim programima, pored transfera novčanih sredstava, devojčice su dobile mentore, obezbeđene su im rekreativne aktivnosti i strukovne veštine, dobile su subvencije za uniforme, itd. Na kraju, evaluacija programa strukturnih intervencija je pokazala da je u selima u kojima postoje fabrike odeće bila manja statistička šansa da će se devojčice udati do navršene 16. i 18. godine života, u poređenju sa devojčicama u selima bez fabrika, što znači da su šanse za zaposlenje pružale devojčicama alternativu.

Ovce i koze umesto braka

U Etiopiji, projekat Berhane Hewan promoviše obrazovanje i pomaže u sprečavanju toga da devojčice postanu neveste tako što daje stimulaciju — ovcu ili kozu vrednosti 25 američkih dolara — porodicama koje se obavežu da će njihove devojčice ostati u školi, jer je obezbeđivanje stoke veoma važno za siromašne porodice¹³⁹. Projekat je fokusiran na udate i neudate devojčice starosti 10 do 19 godina, a intervencija uključuje društvenu mobilizaciju i formiranje grupa od strane odraslih mentorki, učešće devojčica koje ne idu u školu u neformalnom obrazovanju i obukama za obezbeđivanje sredstava za egzistenciju, ili podršku za ostanak u školi i „razgovore u zajednici“, tehniku koja uključuje celokupnu zajednicu u diskusiju o ključnim pitanjima, uključujući rane brakove, i u kolektivno rešavanje problema¹⁴⁰. Od neudatih devojčica i njihovih roditelja je traženo da se prijave za program, a porodicama koje ne udaju svoje devojčice tokom perioda od dve godine je obećana ovca ili koza na kraju perioda, koju će zajednički dobiti devojčica i njena porodica. Evaluacija projekta pokazuje značajne uticaje na obrazovanje, brakove i reproduktivno znanje adolescentkinja¹⁴¹.

Bezbedan uzrast za brak kroz mobilisanje zajednice

Projekat Bezbedan uzrast za brak sproveden 2010. godine je koristio mobilisanje zajednice, uključujući sastanke za podizanje svesti u školama i zajednici i mobilne klinike kako bi se podigao uzrast za stupanje u brak u ruralnom Jemenu¹⁴². Članovi dve zajednice su se obavezali na zabranjivanje dečijih brakova i odredili miraz na oko 2.000 američkih dolara kako bi obeshrabrili trgovinu brakovima. Ovaj projekat je bio veoma uspešan: uzrast za brak kod devojčica se podigao sa 14 na 17 godina tokom projekta, a projekat se sada ponavlja u novim okruzima¹⁴³. Pored toga, tokom sprovođenja projekta, došlo je do značajnog porasta u broju ljudi koji prepoznaju koristi odlaganja brakova¹⁴⁴. Na kraju, zbog duboko ukorenjenog verovanja da islam odobrava dečije brakove, planira se uključivanje verskih vođa kako bi se pojasnile ove verske zablude¹⁴⁵.

138 Jennifer Parsons and Jennifer McClearly-Sills, *Preventing child marriages: Lessons from World Bank Group Gender Impact Evaluations*, enGENDER IMPACT, Washington, DC: World Bank Group, <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Gender/enGENDER%20IMPACT%20-%20Research%20Brief%20Early%20Marriage%2008.07.pdf>, pristupljeno 4. juna 2016.

139 United Nations, Berhane Hewan: *Reducing child marriage in Ethiopia*, <https://www.globalgiving.org/projects/berhane-hewan-reducing-child-marriage-in-ethiopia/>, pristupljeno 4. juna 2016.

140 Ibid.

141 Annabel S. Erulkar and Eunice Muthengi, *Evaluation of Berhane Hewan: A pilot program to promote education & delay marriage in rural Ethiopia*, 2007.

142 USAID, *Ending child marriage & meeting the needs of married children: The USAID vision for action*, 2012.

143 Ibid.

144 Ibid. Od 45 do 79% ispitanika se složilo da odlaganje braka pruža više mogućnosti za obrazovanje devojčica, a od 36 do 67% da odlaganje braka vodi ka zdravijim trudnoćama.

145 Ibid.

Plemenski poglavica protiv dečijih brakova

U Zambiji, Poglavica Nzamane iz plemena Mfumbeni radi sa roditeljima devojčica koje su pod rizikom da budu prodate za unosni miraz¹⁴⁶ i drži časove kako bi roditeljima objasnio opasnosti ranog braka, naročito po zdravlje devojčica. On želi da roditelji vide obrazovanje kao bolju dugoročnu investiciju koja će porodici doneti više resursa u budućnosti, kao i da ne gledaju brak kao izvor prihoda kroz miraz ili prodavanje mlade¹⁴⁷. Kako on navodi, većina roditelja reaguje pozitivno, a u slučaju da nije tako — on koristi svoje pravo da *ukori one koji nanose štetu drugima*, obično tako što ih primora da popravljaju komunalne puteve ili druge objekte u zajednici¹⁴⁸.

Aplikacija „Girl Power“

Aplikacija „Girl Power“¹⁴⁹ funkcioniše tako što se aktivistima ili nastavnicima u zajednici daju tableti ili telefoni sa Android operativnim sistemom koje oni koriste da registruju devojčice u selima i da zabeleže podatke o zdravlju, ishrani, bezbednosnom stanju i obrazovanju svake devojčice. Profili se analiziraju i redovno ažuriraju kako bi obezbedili uvid savetniku koji prati trendove. Ako se detektuju znaci postojanja rizika, savetnici posete dom devojčice kako bi razgovarali sa roditeljima i objasnili im opasnost i štetnost dečijih brakova, a zatim ih i podstakli na alternativne opcije. Ova jednostavna intervencija je već spasila više od 200 devojčica od dečijih brakova u Bangladešu i Indiji¹⁵⁰.

Moć obrazovanja

Tostan, ženska humanitarna organizacija za ljudska prava iz Senegala, vodi terenski program u kome se starešine u zajednici, donosioci odluka i drugi učesnici obučavaju o važnosti obrazovanja mladih žena. Program osnaživanja zajednice se sprovodi u selima tako što se imenuje obučeni facilitator koji tečno priča lokalni jezik i pripada istoj etničkoj grupi kao i članovi zajednice i koji živi u selu tokom trogodišnjeg programa¹⁵¹. Učesnici uče o ljudskim pravima, između ostalog i o tome kako dečiji brak može predstavljati pretnju za uživanje ljudskih prava od strane devojčica. Na primer, kada devojčica stupa u brak previše mlada, ugrožena su, među mnogim drugima, njena prava na obrazovanje, zdravlje i zaštitu. Ovaj otvoreni dijalog često dovodi do postepenog prekida prakse dečijih brakova, budući da učesnici mogu da prepoznaju da će prekidom te prakse njihove ćerke biti osnažene da se obrazuju i zapošljavaju, što im omogućava da ostvare svoje pune potencijale i doprinesu socijalnom i ekonomskom razvoju svojih zajednica. Trenutno, oko 427 zajednica u južnom Senegalu je okončalo praksu dečijih brakova¹⁵².

146 Carol Olson, “16 ways of preventing and intervening in child marriages”, *The Pixel Project*, <http://16days.thepixelproject.net/16-ways-of-preventing-and-intervening-in-child-marriages/>, pristupljeno 6. juna 2016.

147 Arigatou International, *Ideas for Action on Ending Child Marriage*, New York: Arigatou International, 2013.

148 Chief Nzamane, “Why traditional chiefs like me must stand against child marriage”, *Chime for Change*, 2013, <http://www.chimeforchange.org/story/why-traditional-chiefs-like-me-must-stand-against-child-marriage/?pillar=justice>, pristupljeno 6. juna 2016.

149 Aplikaciju prate neprofitne organizacije koje intervenišu u ime devojčica kako bi se okončala praksa dečijih brakova. Aplikaciju su razvile kompanija Accenture Labs i humanitarna organizacija Child in Need Institute.

150 Joe McCarthy, “How 1 App is saving 100s of girls from child marriage”, *Global Citizen*, 2016, <https://www.globalcitizen.org/en/content/child-marriage-gender-inequality-india-rescue/>, pristupljeno 6. juna 2016.

151 Girls Not Brides, *Child marriage around the world: Senegal*, <http://www.girlsnotbrides.org/child-marriage/senegal/>, pristupljeno 6. juna 2016.

152 Issa Sakiti da Silva, *Senegal growing up over marriage*, Rome: Inter Press Service, <http://www.ipsnews.net/2013/02/senegal-growing-up-over-marriage/>, pristupljeno 7. juna 2016.

Povratak u učionicu

Ishraq je program zasnovan u zajednici u Egiptu koji preispituje tradicionalne koncepte ponašanja prikladnog rodu. Na primer, devojčicama i ženama iz ruralnih sredina se obezbeđuju sigurna mesta na kojima se mogu sastati i učestovati u sportu i obrazovanju¹⁵³. Ishraq nudi dvogodišnji program za devojčice uzrasta 12-15 godina koje su napustile školovanje. Cilj je da im pomogne da se vrate u učionicu, da ih poduči pismenosti i veštini računanja koje su potrebne da se položi ispit za ponovni upis; u isto vreme, pomaže devojčicama da izgrade vitalne životne veštine, povećavajući njihovo samopouzdanje, znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju i šanse da u budućnosti ostvaruju prihode. Ishraq je prepoznat kao program koji uspešno menja stavove vezane za brak u globalu, a možda čak i pomaže da se smanji broj devojčica koje stupaju u brak pre svog 18. rođendana¹⁵⁴.

Dugoročne obveznice

Program Apni Beti, Apna Dhan („Naša ćerka, naše bogatstvo“) je jedan od prvih programa uslovnih transfera novčanih sredstava u Indiji sa ciljem odlaganja brakova. Finansijske stimulacije se daju porodicama da ne udaju svoje ćerke pre 18. godine. Porodice bi dobile dugoročnu obveznicu sa početnim iznosom od 2.500 rupija (55 američkih dolara), koji bi porastao na 25.000 rupija (550 američkih dolara) i mogao bi da se naplati kada devojčica napuni 18 godina pod uslovom da se ne uda¹⁵⁵. Rezultati su pokazali da je kod korisnika ovog programa verovatnoća da će pohađati školu nakon 15. godine bila 23% veća. Devojčice koje su bile korisnici su dostigle više nivo obrazovanja, imale su veće šanse da nastave svoje obrazovanje i manje šanse da napuste školovanje. Međutim, programi uslovnih transfera novčanih sredstava moraju biti u interakciji sa sferama stavova i težnji. Finansijske stimulacije ne mogu da pokrenu delotvornu promenu bez menjanja osnovnih vrednosti i težnji¹⁵⁶.

.....
153 Zibani, Nadia, “Ishraq: Safe spaces for girls to learn, play and grow”, Maadi: Population Council, http://www.ittf.com/ittf_development/Ishraq_Booklet_Last_Version_April05.pdf, pristupljeno 7. oktobra 2016.

154 ICRW, *Solutions to end child marriage — What the evidence shows*.

155 Arigatou International, *Ideas for action on ending child marriage*.

156 ICRW, *Impact of conditional cash transfers on girls' education*, 2014.

4 Pregled pravnog okvira

Brak i porodični život su deo privatne sfere svake osobe i stoga bi mešanje od strane države trebalo da bude veoma ograničeno. Međutim, s obzirom na važnost braka i porodice za celu zajednicu, brak i porodični odnosi su oduvek bili regulisani građanskim, verskim i običajnim pravom. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava se bavi vezom između zakona i privatnog života:

Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života. Javne vlasti neće se mešati u vršenje ovog prava sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih¹⁵⁷.

Privatni i porodični život su zaštićeni, ali određene odredbe koje regulišu stupanje u brak, porodične odnose i zaštitu dece su definisane i u međunarodnom i u nacionalnom zakonodavstvu.

4.1 Međunarodni pravni okvir

Pravo na brak se garantuje međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima¹⁵⁸, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima¹⁵⁹ i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima¹⁶⁰. Minimalni standard savremenog regulisanja braka je definisan u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima na sledeći način:

¹⁵⁷ Savet Evrope, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava, Rim, 1950, član 8.

¹⁵⁸ Generalna skupština UN, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Rez. 217, UN Doc. A/810, (1948), član 16 (2).

¹⁵⁹ Generalna skupština UN, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Rezolucija 2200A (XXI), 1966, član 23 (3).

¹⁶⁰ Generalna skupština UN, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Rezolucija 2200A, 1966, član 10 (1).

Punoletni muškarci i žene, bez ikakvih ograničenja u pogledu rase, državljanstva ili veroispovesti, imaju pravo da sklope brak i da zasnuju porodicu. Oni su ravnopravni prilikom sklapanja braka, za vreme njegovog trajanja i prilikom njegovog razvoda. Brak se može sklopiti samo uz slobodan i potpun pristanak lica koja stupaju u brak. Porodica je prirodna i osnovna ćelija društva i ima pravo na zaštitu države i društva¹⁶¹.

Uprkos postojanju ove univerzalne odredbe, devojčice i žene širom sveta su izložene ranim, dečijim i prisilnim brakovima i stoga su te prakse obrađene u drugim međunarodnim konvencijama.

Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem, institucija i prakse slične ropstvu¹⁶² zahteva od država potpisnica da preduzme sve neophodne pravne i druge mere da zabrane određene institucije i prakse, uključujući svaku instituciju i praksu na osnovu koje:

- neka žena je obećana ili udana za naknadu u novcu ili naturi koja se daje njenim roditeljima, njenom staratelju, njenoj porodici, ili kom drugom licu ili grupi lica, a da pri tome ona nema pravo da odbije; ili
- muž neke žene, njegova porodica ili njegov klan imaju pravo da je ustupe nekom trećem licu, uz naplatu ili bez; ili
- žena, po smrti svoga muža, može biti predata u nasleđe drugom licu¹⁶³.

Pored toga, države bi trebalo da utvrde „najniže godine starosti za brak, da podržavaju upotrebu postupka koji omogućava jednom ili drugom supružniku da slobodno izraze svoj pristanak na brak pred nadležnom civilnom ili verskom vlasti i da podržavaju registrovanje brakova”¹⁶⁴.

Prema Konvenciji o pristanku na brak, minimalnoj starosti za sklapanje braka i registrovanju brakova, uslov za ulazak u brak je pun i slobodan pristanak obe strane, s tim da taj pristanak „oni treba da daju lično, nakon dovoljne javnosti, pred organom nadležnim za sklapanje braka i pred svedocima”¹⁶⁵. Na sličan način, CEDAW¹⁶⁶ garantuje ženama i muškarcima isto pravo na stupanje u brak, kao i isto pravo da slobodno izaberu bračnog druga i da u brak stupe samo uz davanje svog slobodnog i potpunog pristanka. Pored toga, navodi se da „veridba i stupanje deteta u brak ne može imati nikakvih pravnih posledica, a preduzeće se sve potrebne mere, uključujući zakonodavne, radi utvrđivanja minimalnih godina života za sklapanje braka, kao i uvođenje obaveze da se brak sklopi u zvaničnoj matičnoj službi”¹⁶⁷. Prema Konvenciji o pravima deteta¹⁶⁸, dete je svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiče ranije. I Komitet za prava deteta i Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama smatraju da minimalni uzrast za brak i za muškarce i za žene mora biti 18 godina i zahtevaju od država da eliminišu izuzetke koji se odnose na minimalni uzrast za brak, bez obzira na saglasnost roditelja¹⁶⁹.

Međutim, evidentno je da brojne međunarodne konvencije i aktivnosti komiteta zaduženih za te konvencije nisu dovoljne da se obezbedi okončanje prakse dečijih brakova širom sveta. Stoga,

.....
¹⁶¹ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, član 16.

¹⁶² UN, Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem, institucija i prakse slične ropstvu, Ženeva, 1956; član 1 (c); Ratifikovana 1958. godine, *Službeni list FNRI — Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 7/58.

¹⁶³ UN, Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem, institucija i prakse slične ropstvu, član 1 (c).

¹⁶⁴ Ibid, član 2.

¹⁶⁵ Ujedinjene Nacije, Konvencija o pristanku na brak, minimalnoj starosti za sklapanje braka i registrovanju brakova, 1964, član 1; Ratifikovana 1964. godine *Službeni list SFRJ — Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 13/64.

¹⁶⁶ Generalna skupština UN, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), 1979.

¹⁶⁷ CEDAW, član 16 (2).

¹⁶⁸ Generalna skupština UN, Konvencija o pravima deteta, 1989, član 1.

¹⁶⁹ Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama, Opšta preporuka br. 21, 1994.

nakon izveštaja OHCHR-a o prevenciji i eliminaciji dečijih, ranih i prisilnih brakova, Generalna Skupština UN je usvojila Rezoluciju 68/148 — Dečiji, rani i prisilni brakovi¹⁷⁰.

Dečiji, rani i prisilni brakovi su obrađeni i na nivou Saveta Evrope. U Rezoluciji 1468 (2005) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o prisilnim brakovima i dečijim brakovima¹⁷¹ izražava se duboka zabrinutost o „ozbiljnim i učestalim kršenjima ljudskih prava i prava dece kroz prisilne brakove i dečije brakove“. Parlamentarna skupština Saveta Evrope je pozvala narodne skupštine država članica Saveta Evrope da prilagode svoje nacionalno zakonodavstvo, po potrebi, tako da:

- odrede ili podignu minimalni zakonom propisani uzrast za stupanje muškaraca i žena u brak na 18 godina;
- učine obaveznim da se svaki brak prijavi i unese od strane nadležnog organa u zvaničan registar;
- matičar obavi razgovor i sa mladom i sa mladoženjom pre proglašenja braka i da se omogući matičaru koji sumnja u slobodnu i punu saglasnost jedne ili obe strane da pozove jednu ili obe strane pojedinačno na još jedan sastanak;
- ne priznaju prisilne brakove i dečije brakove sklopljene u inostranstvu, osim kada bi priznavanje bilo u najboljem interesu žrtve u pogledu efekata braka, naročito u svrhu ostvarivanja prava koja u suprotnom ne bi mogla da ostvari; [i]
- olakšaju poništavanje prisilnih brakova i, po mogućstvu, automatski poništavaju takve brakove¹⁷².

Pored toga, u Rezoluciji 1740 (2010) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o položaju Roma u Evropi i relevantnim aktivnostima Saveta Evrope¹⁷³ pozivaju se države da se „postaraju da se romskim devojkama obezbede jednake mogućnosti u obrazovanju, naročito srednjem obrazovanju, koje previše romskih devojkica mora da napusti zbog pritiska od strane roditelja i/ili zajednice u vezi sa ranim brakovima, tinejdžerskim trudnoćama i kućim i porodičnim obavezama“¹⁷⁴; da „rešavanje problema nasilja u porodici u romskim zajednicama bude prioritarno, naročito rešavanje problema nasilja nad ženama i devojkicama, kao i kršenja ljudskih prava kroz prisilne brakove i dečije brakove“¹⁷⁵, i poziva se romska zajednica da se bori protiv diskriminacije i nasilja nad romskim ženama i devojkicama, naročito protiv nasilja u porodici i prisilnih i dečijih brakova¹⁷⁶.

Na kraju, u Konvenciji Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama¹⁷⁷ prepoznaju se i propisuju građanske posledice prisilnih brakova i navodi se da se „strane obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da se brakovi sklopljeni pod prisilom mogu smatrati ništavnim ili predmetom poništenja, odnosno razvoda bez nepotrebnog finansijskog ili administrativnog opterećivanja žrtve“¹⁷⁸. Takođe, od država se zahteva da preduzmu mere kako bi se prisilni brakovi tretirali kao krivično delo.

¹⁷⁰ Generalna skupština Ujedinjenih nacija, Rezolucija o dečijim, ranim i prisilnim brakovima, A/RES/68/148, 2014.

¹⁷¹ Parlamentarna skupština Saveta Evrope, Rezolucija 1468 (2005) o prisilnim brakovima i dečijim brakovima, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17380&lang=en>, pristupljeno 9. juna 2016.

¹⁷² Ibid, 14.

¹⁷³ Parlamentarna skupština Saveta Evrope, Rezolucija 1740 (2010) o položaju Roma u Evropi i relevantnim aktivnostima Saveta Evrope, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17875&lang=en>, pristupljeno 9. juna 2016.

¹⁷⁴ Ibid, 16,4.

¹⁷⁵ Ibid, 17.4.

¹⁷⁶ Ibid, 24.

¹⁷⁷ Svet Evrope, Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, 2011, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046031c>, pristupljeno 9. juna 2016.

¹⁷⁸ Ibid, 32.

4.2 Nacionalni pravni okvir

Brak, porodični odnosi i prava dece u Srbiji su regulisani Ustavom i Porodičnim zakonom, iako se neke odredbe mogu naći i u drugim zakonima. Ustav Republike Srbije¹⁷⁹ garantuje ravnopravnost žena i muškaraca i politiku razvoja jednakih mogućnosti¹⁸⁰. Prema Ustavu, svako ima „pravo da slobodno odluči o zaključenju i raskidanju braka, a brak se zaključuje na osnovu slobodno datog pristanka muškarca i žene pred državnim organom”. Pored toga, „zaključenje, trajanje i raskid braka počivaju na ravnopravnosti muškarca i žene”; vanbračna zajednica se izjednačava sa brakom, u skladu sa zakonom¹⁸¹; svako ima slobodu da izabere da li će imati decu ili ne¹⁸². Roditelji imaju pravo i dužnost da izdržavaju, vaspitavaju i obrazuju svoju decu, i u tome su ravnopravni¹⁸³.

Punoletstvo nastupa sa navršених 18 godina¹⁸⁴, kada se stiče puna poslovna sposobnost. Dete uživa „ljudska prava primereno svom uzrastu i duševnoj zrelosti”¹⁸⁵ i „zaštićeno je od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebljavanja”¹⁸⁶. Deca mlađa od 15 godina ne mogu „biti zaposlena niti, ako su mlađa od 18 godina, mogu da rade na poslovima štetnim po njihovo zdravlje ili moral”¹⁸⁷. Pravo na obrazovanje se garantuje svakome, osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno, a srednje obrazovanje je besplatno¹⁸⁸. Pored toga, garantuje se pravo na psihičko i fizičko zdravlje, dok „deca, trudnice, majke tokom porodiljskog odsustva, samohrani roditelji sa decom do sedme godine i stari ostvaruju zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako je ne ostvaruju na drugi način, u skladu sa zakonom”¹⁸⁹.

Prava deteta, kao posebna i nezavisna ljudska prava, uvedena su u pravni okvir Republike Srbije 2005. godine usvajanjem Porodičnog zakona¹⁹⁰. Svako ima obavezu da deluje u najboljem interesu deteta u svim aktivnostima vezanim za dete; „država ima obavezu da preduzima sve potrebne mere za zaštitu deteta od zanemarivanja, od fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja, te od svake vrste eksploatacije”, kao i da „poštuje, štiti i unapređuje” prava deteta¹⁹¹.

Brak je definisan kao „zakonom uređena zajednica života žene i muškarca”, koji „se može sklopiti samo na osnovu slobodnog pristanka budućih supružnika”, koji su ravnopravni¹⁹². Vanbračna zajednica je definisana kao „trajnija zajednica života žene i muškarca, između kojih nema bračnih smetnji”, a „vanbračni partneri imaju prava i dužnosti supružnika”¹⁹³. Porodični zakon propisuje da „žena slobodno odlučuje o rađanju”¹⁹⁴.

Minimalni uzrast za stupanje u brak u Srbiji je povezan sa sticanjem pune poslovne sposobnosti i određen je na 18 godina života. Stoga je nepostojanje punoletstva prepreka za brak. Iako u brak ne može „stupiti osoba koja nije napunila osamnaest godina”, postoji izuzetak. Propisano je da „sud može, iz opravdanih razloga, dozvoliti maloletnom licu koje je navršilo šesnaest godina

179 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/2006.

180 Ustav Republike Srbije, član 15.

181 Ibid, član 62.

182 Ibid, član 63.

183 Ibid, član 65 (1).

184 Ibid, član 37 (2).

185 Ibid, član 64 (1).

186 Ibid, član 64 (3).

187 Ibid, član 66 (4).

188 Ibid, član 71 (1-2).

189 Ibid, član 68 (1-2).

190 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 — drugi zakon i 6/2015.

191 Porodični zakon, član 6 (1-3).

192 Ibid, član 3.

193 Ibid, član 4.

194 Ibid, član 5.

života i koje je dostiglo fizičku i duševnu zrelost potrebnu za obavljanje prava i dužnosti braka, da stupi u brak”¹⁹⁵.

Sud o dozvoli za zaključenje braka pre sticaja punoletstva odlučuje u vanparničnom postupku¹⁹⁶. Postupak se pokreće predlogom lica koje ne ispunjava zakonom propisani uslov za zaključenje punovažnog braka, ili zajedničkim predlogom kada nijedno od lica ne ispunjava propisani uslov, tj. nije uzrasta 16-18 godina. Sud će zatim ispitati sve okolnosti koje su od značaja za utvrđenje da li postoji slobodna volja i želja maloletnika da zaključi brak, kao i da li je maloletno lice dostiglo telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje prava i dužnosti u braku. Tokom trajanja postupka, sud će pribaviti mišljenje zdravstvene ustanove, ostvariće odgovarajuću saradnju sa organom starateljstva i saslušaće podnosioca predloga, njegove/njene roditelje ili staratelja i lica sa kojim maloletnik namerava da zaključi brak. Sud će, po pravilu, saslušati maloletnika bez prisustva ostalih učesnika i može ispitati lična svojstva, imovinsko stanje i druge bitne okolnosti koje se odnose na lice sa kojim maloletnik želi da zaključi brak. Na kaju, sud odlučuje da li maloletniku daje dozvolu za zaključenje braka ili ne. Važno je napomenuti da nije potrebna saglasnost roditelja. Međutim, nema dovoljno podataka o tome kako se sudska praksa u stvarnosti odvija; stoga, to zahteva dodatno istraživanje i analizu sudskih odluka i prateće dokumentacije, naročito kada se radi o Romima, kao i razumevanje toga da li su podaci o takvim slučajevima razvrstani.

Krivični zakonik¹⁹⁷ zabranjuje vanbračnu zajednicu sa maloletnikom¹⁹⁸. Naime, punoletno lice koje živi u vanbračnoj zajednici sa maloletnikom, kazniće se zatvorom do tri godine. Istom kaznom kazniće se i roditelj, usvojilac ili staratelj koji maloletniku omogući da živi u vanbračnoj zajednici sa punoletnim licem ili ga na to navede ili, ako je krivično delo učinjeno iz koristoljublja, zatvorom od šest meseci do pet godina. Međutim, propisano je da se krivično gonjenje neće preduzeti ako se kasnije zaključi brak. Pored toga, ako je krivično gonjenje već preduzeto, ono će se obustaviti po zaključenju braka.

Uprkos činjenici da je normativni i institucionalni pravni okvir u Srbiji u skladu sa međunarodnim standardima i da su načinjeni značajni pozitivni koraci, dečiji, rani i prisilni brakovi i dalje postoje. I Komitet za prava deteta i Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama su takođe istakli ovaj problem.

U svojim Zaključnim zapažanjima o Inicijalnom izveštaju o primeni Konvencije o pravima deteta za period od 1992. do 2005. godine, Komitet za prava deteta je izrazio duboku zabrinutost u vezi sa „negativnim stavovima i predrasudama prisutnim u široj javnosti kao i zbog generalno lošeg položaja dece pripadnika nacionalnih manjina, posebno dece koja pripadaju romskoj nacionalnoj manjini”¹⁹⁹. Jedna od preporuka je bila da se „podigne svest romskih zajednica o vrednosti ženske dece, o pravu ženske dece na pristup obrazovanju bez diskriminacije i o pravu ženske dece na zaštitu od ranog braka i njegovih štetnih posledica”²⁰⁰. Pored toga, u Zaključnim zapažanjima o Kombinovanom drugom i trećem periodičnom izveštaju Republike Srbije, Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama i dalje oseća zabrinutost zbog „neostvarenog napretka na sprečavanju ranih i prisilnih (ugovorenih) brakova među romskim stanovništvom i drugim

.....
¹⁹⁵ Ibid, član 23 (1-2).

¹⁹⁶ Detaljno regulisano Zakonom o vanparničnom postupku; *Službeni glasnik RS*, br. 25/82 i 48/88 i *Službeni glasnik RS* br. 46/95 — drugi zakon, 18/2005 — drugi zakon, 85/2012, 45/2013 — drugi zakon, 55/2014, 6/2015 i 106/2015 — drugi zakon.

¹⁹⁷ *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 85/2005, 88/2005 — ispravka, 107/2005 — ispravka, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

¹⁹⁸ Krivični zakonik, član 190.

¹⁹⁹ Komitet za prava deteta, Zaključna zapažanja za Republiku Srbiju (2008), CRC/C/SRB/CO/1, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC.C.SRB.CO.1.pdf>, član 75, pristupljeno 9. juna 2016.

²⁰⁰ Ibid, 76 (e).

manjinskim grupama²⁰¹. Stoga, Komitet je pozvao Srbiju da preduzme sve neophodne mere da spreči „rane i prisilne (ugovorene) brakove među manjinskim grupama, posebno Romima, i podigne svest takvih zajednica i socijalnih radnika o negativnim efektima ranog stupanja u brak na zdravlje i obrazovanje žene“²⁰². Dalje, Komitet je preporučio da Srbija „preispita svoj Krivični zakonik da bi obezbedila da se zabrane i na odgovarajući način sankcionišu zaključivanje ništavnog braka i omogućavanje sklapanja protivzakonitog braka“²⁰³.

Prepoznajući postojanje problema dečijih brakova, naročito među romskim stanovništvom, i imajući u vidu preporuke Komiteta, pitanje dečijih, ranih i prisilnih brakova je obrađeno u tri postojeće strategije.

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine²⁰⁴, definiše unapređenje položaja višestruko diskriminiranih i ranjivih grupa žena kao jedan od ciljeva²⁰⁵. Mere za realizaciju ovog cilja uključuju, između ostalog, aktivni rad na sprečavanju ranih i prisilnih brakova, posebno romskih devojčica i mladih žena i pružanje podrške mladim ženama i mladim majkama za nastavak školovanja. Aktivnosti koje doprinose sprečavanju ranih i prisilnih brakova, naročito u romskoj zajednici, planirane su za 2017. godinu. Glavne aktivnosti su: 1) edukacija socijalnih radnika i zaposlenih u prosveti i zdravstvu o štetnosti ranih i prisilnih brakova; 2) edukacija roditelja i mladih devojaka o zabrani, sankcionisanju i štetnosti ranih i prisilnih brakova, koju će vršiti zdravstvene medijatorke, pedagoški asistenti i koordinatori za romska pitanja; i 3) formiranje timova za podršku u suzbijanju ranih i prisilnih brakova za devojčice i mlade devojke u riziku (tim sastavljen od koordinatora za romska pitanja, zdravstvene medijatorke i pedagoškog asistenata). Predviđene aktivnosti deluju odgovarajuće i adekvatno, ali jedan evidentan izazov je to što Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost nosi glavnu odgovornost za realizaciju i sprovođenje aktivnosti. Davanje mandata takvom telu na visokom nivou da obavlja ove aktivnosti može delovati kao veoma pozitivna stvar; međutim, operacionalizacija aktivnosti bi trebalo da bude na nižem nivou. Kao što je navedeno u Nacionalnoj strategiji, Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost je nosilac sve tri aktivnosti, a partneri u procesu sprovođenja su Kancelarija za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i sve jedinice lokalne samouprave. Pored toga, za period od juna do decembra 2016. godine, dve aktivnosti su planirane za realizaciju mere vezane za podršku mladim ženama i mladim majkama za nastavak školovanja i zapošljavanje. Prvo, jedinice lokalne samouprave bi trebalo da izvrše mapiranje maloletnica i žena mlađih od 24 godina koje su rodile decu i napustile školovanje, a zatim bi ministarstvo zaduženo za omladinu trebalo da organizuje aktivnosti koje za cilj imaju informisanje mladih žena o mogućnostima za zapošljavanje, društvenom preduzetništvu, itd.

Akcioni plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine²⁰⁶ propisuje mere za uvođenje različitih sadržaja i oblika rada koji promovišu

201 CEDAW, Zaključna zapažanja za Republiku Srbiju (2013), CEDAW/C/SRB/CO/2-3, član 38 (a), http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Engleski/Reports/CEDEW_concluding_observations_2013_engl.pdf, pristupljeno 9. juna 2016.

202 Ibid, 39 (a).

203 Ibid, 39 (b).

204 Vlada Republike Srbije, *Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine*, <http://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-od-2016-do-2020-godine-sa-akcionim>, Beograd: Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, pristupljeno 9. juna 2016.

205 Poseban cilj 2.6.

206 Kancelarija za ljudska i manjinska prava, *Akcioni plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine*, http://www.ljudskaprava.gov.rs/images/pdf/propisi_i_strategije/Akcioni_plan_-_engleski.pdf, pristupljeno 9. juna 2016.

antidiskriminaciono ponašanje i vrednosti i razvijaju kompetencije za život u demokratskom društvu²⁰⁷. U okviru ove mere, predviđeno je nekoliko posebnih mera, uključujući uvođenje seksualnog obrazovanja i obrazovanja o reproduktivnom zdravlju i prevenciji rane trudnoće i ranog braka. Iako je realizacija ove posebne mere bila planirana za 2015. godinu²⁰⁸, u jedinom dostupnom izveštaju o praćenju sprovođenja Akcionog plana za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine za četvrti kvartal 2014. i prvi kvartal 2015. godine²⁰⁹ nema nikakvih dokaza da je bilo šta urađeno po ovom pitanju.

Na kraju, Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2020. godine²¹⁰, u svom delu o socijalnoj zaštiti ima poseban cilj da se unapredi pristup uslugama socijalne zaštite i dostupnost novčanih davanja radi smanjenja siromaštva i povećanja socijalne uključenosti Roma i Romkinja u lokalnoj zajednici.²¹¹ Mere za realizaciju ovog cilja su u izradi u okviru nove Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, sa jasnim planom da se dosegne do romske dece koja žive u neformalnim romskim naseljima i da se unapredi sistem prevencije i podrške s ciljem smanjenja broja dečijih i prisilnih brakova i adolescentskih trudnoća u romskoj zajednici.

.....

207 Mera 4.1.1. u okviru Cilja 4.1 Obrazovanje i profesionalna edukacija.

208 Realizatori mere: MPNTR, KLJMP, OCD i MEO (UNICEF i drugi — Care International).

209 Kancelarija za ljudska i manjinska prava, <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/yy/projekti-l/konkursi/74-strategija-za-borbu-protiv-diskriminacije/114-strategija-prevencije-i-zastite-od-diskriminacije>, pristupljeno 11. juna 2016.

210 Vlada Republike Srbije, *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2020. godine*, Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/en/roma-inclusion-strategy-adopted/>, pristupljeno 11. juna 2016.

211 Posebni cilj 5 u okviru Cilja 5.5 Socijalna zaštita.

5 Pregled nacionalnih dokaza o uzrocima i pokretačima dečijih brakova koji su specifični za različite grupe stanovništva

Uzroci i pokretači dečijih brakova u Srbiji su veoma slični uzrocima dečijih brakova širom sveta. Rodno zasnovana diskriminacija, strukturna nejednakost, siromaštvo, nedostatak obrazovanja, prihvaćene kulturološke prakse, neadekvatni institucionalni odgovori na dečije brakove i mnogi drugi faktori doprinose pojavi dečijih brakova.

Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama je u svojim Zaključnim zapažanjima²¹² naveo da Akcioni plan (2010-2015) za primenu Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti obuhvata mere koje za cilj imaju prepoznavanje, sprečavanje i rešavanje problema dečijih brakova, prisilnih (ugovorenih) brakova i prakse prodaje mlade. Komitet je izrazio zabrinutost zbog „neostvarenog napretka na sprečavanju ranih i prisilnih (ugovorenih) brakova među romskim stanovništvom i drugim manjinskim grupama” i „izmena Krivičnog zakonika iz 2009. godine, kojima su ukinuti članovi o zaključivanju ništavnog braka i o omogućavanju sklapanja protivzakonitog braka”²¹³. Stoga, Komitet je pozvao Srbiju:

Da preduzme sve neophodne mere da primeni odredbe svog Akcionog plana sa ciljem da se spreče rani i prisilni (ugovoreni) brakovi među manjinskim grupama, posebno Romima, i podigne svest takvih zajednica i socijalnih radnika o negativnim efektima ranog stupanja u brak na zdravlje i obrazovanje žene;

*Da preispita svoj Krivični zakonik da bi obezbedila da se zabrane i na odgovarajući način sankcionišu zaključivanje ništavnog braka i omogućavanje sklapanja protivzakonitog braka*²¹⁴.

²¹² Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama, *Zaključna zapažanja o drugom i trećem izveštaju o sprovođenju Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama u Republici Srbiji*, CEDAW/C/SRB/CO2-3, 2013, http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolNo=CEDAW%2fC%2fSRB%2fCO%2f2-3&Lang=en, pristupljeno 10. juna 2016.

²¹³ Ibid, 38 (a–b).

²¹⁴ Ibid, 39 (a–b).

U Srbiji se dečiji brakovi uglavnom pripisuju romskoj zajednici, a skorašnji podaci (popis, MICS) pokazuju da je učestalost dečijih brakova znatno veća među Romima u poređenju sa opštom populacijom. Dečiji brakovi su bili vrlo česti na ovim prostorima kroz istoriju, ali je razvoj međunarodnog i domaćeg zakonodavstva do kog je došlo u našem društvu doprineo njihovom iskorenjivanju, zajedno uz velike društvene promene i unapređenje položaja žena. Prema raspoloživim podacima iz istraživanja iz osamdesetih godina prošlog veka, Romska porodica je na dnu društvene lestvice kada je reč o najvažnijim pokazateljima društvenog položaja (ekonomski, obrazovni, politička moć, učestvovanje, itd.). Članovi romskih porodica stupaju u brak veoma rano, dečaci u uzrastu od 15 godina, a devojčice već sa 12-13²¹⁵, i ta praksa je bila rasprostranjena širom SFRJ. Budući da su dečiji brakovi nelegalni, pored činjenice da su „supružnici” premladi, pa su stoga i bez odgovarajućeg obrazovanja i nezaposleni su — što dodatno doprinosi siromaštvu — oni obično žive sa roditeljima u širim porodicama. Takav tip šire porodice nije čest samo u patrijarhalnim društvima, već i u siromašnim zajednicama. Obično je najstariji član porodice glava domaćinstva i odlučuje o svim važnim pitanjima; dok je, kako je navedeno u istraživanju, „položaj Romkinja određen običajnim pravom, i imajući u vidu da se one tretiraju kao predmet (kupovina/prodaja), one su pod rizikom od eksploatacije”²¹⁶.

Treba napomenuti da su romske ženske organizacije primetile da problem ranih brakova postoji među romskim stanovništvom i nekim drugim manjinama, npr. kod Vlaha u istočnoj Srbiji²¹⁷. Smatra se da je problem dečijih brakova postojao ranije kod vlaške manjine, ali da to više nije slučaj²¹⁸. Međutim, neki autori smatraju da je veoma teško dobiti podatke o dečijim i ranim brakovima u severoistočnoj Srbiji, bez obzira na način prikupljanja podataka (neformalni ili zvanični)²¹⁹. Uglavnom na osnovu razgovora sa zaposlenima u lokalnim matičnim službama, možemo da zaključimo da rani brakovi i dalje postoje u lokalnoj zajednici, naročito među najsiromašnijim porodicama koje žive u udaljenim selima, ali nisu široko rasprostranjeni. Pored toga, postoje neki dokazi da dečiji brakovi i dalje postoje u drugim delovima Srbije. Centar za socijalni rad u Bajinoj Bašti je sproveo projekat koji je za cilj imao sprečavanje ugovorenih brakova maloletnika u ruralnim opštinama, uključujući kampanju za podizanje svesti na lokalnom nivou, jer je prepoznato da su neprijavljeni ugovoreni brakovi maloletnika uzrasta 14 do 16 godina duboko ukorenjeni u običajima i tradiciji u ruralnim sredinama u ovoj regiji u Srbiji. Ti dokazi ukazuju na to da ove običaje ne bi trebalo pripisivati samo romskim zajednicama²²⁰.

Više podataka je dostupno o dečijim i ranim brakovima u romskoj zajednici. Kako bi se shvatio položaj Romkinja u Srbiji, prvo treba naglasiti da se žene u Srbiji u globalu, iako su zakonski ravnopravne sa muškarcima, i dalje susreću sa rodno zasnovanom diskriminacijom u svim sferama javnog i privatnog života. Kao što je navedeno u Posebnom izveštaju o diskriminaciji žena Poverenika za zaštitu ravnopravnosti²²¹, nema dovoljno žena u javnoj sferi, naročito na položajima na kojima se donose odluke i nedovoljno su predstavljene u izvršnoj vlasti na

215 Aleksandra Mitrović, „Brak i porodični odnosi Roma kao činilac njihovog društvenog položaja”, *Sociologija sela* 23, 1985.

216 Ibid.

217 Romska ženska mreža, *Alternativni izveštaj o položaju Romkinja u Srbiji* Komitetu za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama, *Ženski prostor*, 2013, dostupno na: <http://www.zenskiprostor.org/en/news/157-roma-women-network-members-present-the-shadow-report-on-the-position-of-roma-women-in-serbia-to-the-cedaw-committee>, pristupljeno 10. juna 2016.

218 Dragan Stojmenović, „Brakovi maloletnika — Socijalno-zdravstveni problem u selima borske opštine (Slatina i Zlot)”, *Timočki medicinski glasnik* 29(1), 2004.

219 Ibid.

220 Biljana Branković, *Mapiranje kapaciteta specijalizovanih organizacija za podršku žrtvama rodno zasnovanog nasilja: Prvi korak ka uspostavljanju jedinstvene nacionalne SOS linije*, 2012, citirano u Alternativnom izveštaju Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama, Romska ženska mreža, 2013.

221 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, *Poseban izveštaj o diskriminaciji žena*, Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2015, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>, pristupljeno 10. juna 2016.

svim nivoima. Susreću se sa diskriminacijom u obrazovanju, zapošljavanju, radnim uslovima i pristupu zdravstvenim i socijalnim uslugama; žrtve su rodno zasnovanog nasilja i seksualnog uznemiravanja; a prikazivanje žena u medijima je seksističko, senzacionalističko i puno stereotipa. Žene koje su diskriminisane po više osnova — kao na primer žene sa invaliditetom, Romkinje, starije žene, devojčice i migrantkinje — su u gorem položaju nego žene iz opšte populacije²²².

Romkinje se susreću sa višestrukom diskriminacijom: s jedne strane, njihova najbliža zajednica im dodeljuje mnoštvo uloga (majka, domaćica, žena i staratelj), dok ih istovremeno stavlja na „niži” položaj, tj. ne ceni uloge koje su im dodeljene. S druge strane, tu je šire društvo, koje je skoro uvek neprijateljsko okruženje koje ima diskriminatorni stav prema Romima²²³. Opterećene vekovnim tradicijama i nasleđem patrijarhalne balkanske sredine, Romkinje danas imaju veoma težak zadatak da pomire dve stvarnosti u kojima žive, a svaki put nedostaje podrška — kada se bore za pravo na obrazovanje, pravo na slobodu kretanja, pravo na zaposlenje, pravo na planiranje porodice i adekvatnu zdravstvenu zaštitu, pravo na život bez nasilja i pravo na izbor partnera²²⁴. Jedan od razloga za rane brakove je očekivanje od Romkinja da treba da budu device kada stupe u brak. Kao što je ranije pomenuto, kult devičanstva je i dalje veoma prisutan u romskoj zajednici. Seksualni odnosi pre braka su zabranjeni za devojčice, dok se dečaci ohrabruju da u njih stupe²²⁵. Devičanstvo devojke se proverava, a ako nije devica, onda je vraćaju njenim roditeljima i ona se isključuje iz zajednice²²⁶. Dečiji brakovi u romskoj zajednici su postavili zajednicu u takav položaj da se ona osuđuje u široj javnosti i da se njihova kultura i tradicija okrivljuju za tu pojavu. To je takođe jedan od razloga za neadekvatan institucionalni odgovor na dečije brakove u romskoj zajednici, jer se ta praksa smatra za tradiciju specifičnu za Rome kojom se treba baviti unutar romske zajednice²²⁷.

Podaci dostupni iz MICS istraživanja²²⁸ pokazuju da praksa dečijih brakova uglavnom pogađa devojčice iz romskih naselja, dok je marginalna u opštoj populaciji. MICS indikator za rane brakove računa procenat žena koje su stupile u brak pre 15. godine života među ženama starosti 15-49 godina. Samo 0,8% žena starosti 15-49 godina je stupilo u brak pre 15. godine života, u poređenju sa 16,9% žena iz romskih naselja. Dodatni dostupni podaci pokazuju da je 0,2% devojčica starosti 15-17 godina stupilo u brak pre 15. godine života, dok je to slučaj sa 15,2% devojčica iz romskih naselja²²⁹.

Takođe, postoji velika razlika između žena iz opšte populacije i žena iz romskih naselja kada se radi o ranom stupanju u prvi brak/vanbračnu zajednicu. Među ženama starosti 20-49 godina koje su ikada bile u braku ili vanbračnoj zajednici, u prvi brak je pre 18. godine života stupilo skoro 6,8% žena iz opšte populacije i 57% žena iz romskih naselja²³⁰ (videti Tabelu 2).

222 Ibid.

223 Vera Kurtić, *Nevinnost — Sloboda izbora*, Beograd: Romski ženski centar Bibija, 2006.

224 Ibid.

225 Ibid.

226 Ibid.

227 Observatory for Children’s Rights, *Child Marriage in Albania — Specific view to Roma Community*.

228 Marija Babović, *Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz Istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS)*, Beograd: UNICEF, 2015, dostupno na: http://www.unicef.org/serbia/Gender_aspects_of_MICS_October_2015.pdf, pristupljeno 11. juna 2016.

229 Ibid.

230 UNICEF, *Srbija MICS 2014 i Romska naselja u Srbiji MICS 2014*, Republički zavod za statistiku Srbije i UNICEF, 2014, http://www.unicef.org/serbia/Serbia_2014_MICS_National_and_Roma_Settlements_Eng_20141218.pdf, pristupljeno 13. juna 2016.

Učestalost dečijih brakova među ženama u Srbiji, u procentima²³¹

Tabela 2	Stupile u brak do 15. godine		Stupile u brak do 18. godine	
	Opšta populacija	Romska naselja	Opšta populacija	Romska naselja
	0,8	16,9	6,8	57

Još jedan od osnovnih uzroka ranih brakova je **siromaštvo**. Kao što je navedeno u Strategiji za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji²³², siromaštvo predstavlja veliku pretnju po ljudsko dostojanstvo i slobodu ličnosti, uništava sve aspekte ljudskog života (ekonomski, društveni, politički, kulturni) i značajno ugrožava ostvarivanje ljudskih prava: na život, na jednakost i nediskriminaciju, na odgovarajući standard života, na rad, na obrazovanje i na održavanje visokog standarda fizičkog i mentalnog zdravlja. Dugoročni nepovoljni društveni kontekst je izložio sve građane Srbije riziku od siromaštva, a Romi su među najugroženijima. Romi su suočeni sa socijalnim isključivanjem i siromaštvom i izloženi su različitim oblicima kako otvorene tako i prikrivene diskriminacije.

Podaci vezani za socio-ekonomski položaj Roma su oskudni, zastareli i nesistematski, obično se prikupljaju samo parcijalno; podaci o siromaštvu u Srbiji postoje, ali ne obuhvataju informacije o etničkoj strukturi siromašnih građana u Srbiji²³³. Stoga, teško je proceniti stvarnu dimenziju siromaštva Roma, ali se može zaključiti da Romi spadaju među najsiromašnije stanovništvo.

Imajući to u vidu, trebalo bi dodati da na odluke vezane za brak kod Roma ponekad utiču ekonomski podsticaji kao što je kupovina mlade, pri čemu mladoženjina porodica plaća mladinoj porodici cenu za devojku koja je podobna za udaju²³⁴. Na cenu mlade utiče više faktora, kao što su to da li je mlada devica, izgled mlade, reputacija porodice, bogatstvo i imovinsko stanje i mladoženjine i mladine porodice i nivo poznanstva između dve porodice. Ta praksa je i dalje uobičajena u romskim naseljima u Srbiji²³⁵.

Istraživačke studije pokazuju da praksa dečijih brakova takođe zavisi od **imovinskog stanja domaćinstva**²³⁶. U 2010. godini, 24,3% žena iz domaćinstava iz najsiromašnijeg kvintila je stupilo u brak pre 15. godine života, u poređenju sa 12,4% onih iz srednje grupe i 3% onih iz najbogatije grupe. Pored toga, 68% Romkinja starosti 20-24 godina iz najsiromašnije grupe je stupilo u brak pre 18. godine života, u poređenju sa 55,5% iz srednje grupe i 35,1% onih iz najbogatije grupe²³⁷. Kod Romkinja starosti 20-24 godina, utvrđeno je da je praksa dečijih brakova više zastupljena u **ruralnim oblastima** nego u urbanim, 63,8% naspram 54,1%²³⁸. Radi poređenja, podaci iz MICS istraživanja iz 2014. godine pokazuju slične vrednosti, pri čemu je 22,7% žena iz domaćinstava iz najsiromašnijeg kvintila stupilo u brak pre 15. godine života, u poređenju sa 14% onih iz srednje grupe i 15,3% onih iz najbogatije grupe²³⁹.

²³¹ MICS pokazatelji: 8,4 procenata žena uzrasta 15-49 godina je prvi put stupilo u brak ili vanbračnu zajednicu pre 15. godine života, a 8,5 procenata žena uzrasta 15-49 godina je prvi put stupilo u brak ili vanbračnu zajednicu pre 18. godine života.

²³² Vlada Republike Srbije, *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2020. godine*.

²³³ Ibid.

²³⁴ David R. Hotchkiss et al, *Risk factors associated with the practice of child marriage among Roma girls in Serbia*, Beograd: UNICEF, 2015.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ UNICEF, *Srbija MICS 2014 i Romska naselja u Srbiji MICS 2014*.

Obrazovanje je tesno povezano sa rasprostranjenošću dečijih brakova. Zbog verovanja da njihove ćerke treba da se pripreme za bračni život i majčinstvo, Romski roditelji ih često ispisuju iz škole dok su još uvek veoma mlade (12-14 godina). Osim toga, romske devojčice se suočavaju sa dodatnom diskriminacijom vezanom za obrazovanje, jer odgovarajuće mere za obrazovnu inkluziju i sprečavanje napuštanja škole među Romima tek treba da se izrade i/ili sprovedu²⁴⁰. Ova situacija je odražena u **stopi osipanja iz primarnog obrazovanja** među devojčicama iz romskih naselja. Samo polovina romske dece koja upiše osnovnu školu nastavi školovanje u srednjoj školi, a rodna nejednakost je značajna. Dok 72% romskih dečaka nastavi školovanje u srednjoj školi, to važi za samo 40% devojčica iz romskih naselja²⁴¹. Situacija je još gora kod srednjeg obrazovanja; postoji trend niske stope srednjoškolskog obrazovanja, naročito među siromašnom decom i Romima. Neto stopa pohađanja je najnepovoljnija za devojčice iz romskih naselja i dečake iz najsiromašnijeg kvintila indeksa blagostanja. Samo jedna petina romske dece odgovarajućeg uzrasta pohađa srednju školu, a u najsiromašnijem kvintilu to je slučaj sa samo 4,7% dece²⁴². Štaviše, **nepostojanje uzora** obrazovanih devojaka u porodici ili u zajednici takođe može da se definiše kao prepreka, u kombinaciji sa nižim obrazovnim statusom roditelja, što može uticati na njihovu motivaciju za donošenje odluka u vezi sa obrazovanjem devojčica.

Kao i sa uzrocima, i posledice dečijih brakova po romske devojčice u Srbiji su slične onima koje su identifikovane u ostatku sveta. Posledice se pojavljuju na individualnom nivou i utiču na devojčice, ali se pojavljuju i na društvenom nivou — gubitak u produktivnosti i zaradama, veći troškovi za socijalna davanja i osnovnu zdravstvenu negu, itd. Udate devojčice su lišene svojih osnovnih prava na zdravlje, obrazovanje i bezbednost. Dečiji brakovi su takođe blisko povezani sa **ranim rađanjem**, što može dovesti do ozbiljnih zdravstvenih rizika. Značajno veći procenat romskih žena rađa decu veoma rano (pre 15. ili 18. godine života)²⁴³. Prema dostupnim podacima, **stopa fertiliteta** kod žena starosti 15-19 godina je 22 na 1.000 žena u opštoj populaciji i čak 157 u romskim naseljima. Pre 15. godine života decu rodi 0,3% žena iz opšte populacije i 5,1% žena iz romskih naselja, dok je procenat mnogo viši za rađanje dece pre 18. godine života: 4% iz opšte populacije i 38,1% iz romskih naselja. U vezi sa ranim rađanjem treba napomenuti da je u opštoj populaciji učestalost veća među ženama koje imaju samo osnovno obrazovanje i ženama iz najsiromašnijeg kvintila. Kod Romkinja, učestalost je najmanja kod žena sa srednjim/visokim obrazovanjem i onima iz srednjeg kvintila blagostanja²⁴⁴.

Što se tiče **kontrole rađanja**, istraživanje pokazuje da veza između nivoa obrazovanja žene ili devojke i broja dece koje ima podvlači važnost edukacije devojaka i mladih žena kako bi se povećala njihova svest o reproduktivnom zdravlju i planiranju porodice. U Srbiji, znanje o savremenim i tradicionalnim metodama za kontracepciju je visoko u svim starosnim grupama kod žena iz opšte populacije, dok su žene iz romskih naselja generalno manje informisane o različitim metodama za kontracepciju²⁴⁵. Treba naglasiti da je skoro 90% Romkinja upoznato sa modernim sredstvima za kontracepciju, ali žene iz najmlađe kategorije (18-24 godina), zaostaju za starijim starosnim grupama u znanju o kontracepciji²⁴⁶. Učestalost indukovanih abortusa je mnogo veća među ženama iz romskih naselja nego ženama iz opšte populacije. Među mladim ženama (18-24 godine) iz opšte populacije, učestalost abortusa je 1% i ide čak do 30% kod najstarije kategorije

240 Svetska zdravstvena organizacija Odsek za nezarazne bolesti i promociju zdravlja, "Child Marriage".

241 UNICEF, Srbija MICS 2014 i Romska naselja u Srbiji MICS 2014.

242 Ibid.

243 Ibid.

244 Marija Babović, *Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz Istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS)*, Beograd, 2015

245 Ibid.

246 Ibid.

žena (41-49 godina), dok je stopa učestalost u najmlađoj grupi (18-24 godina) žena iz romskih naselja 11%, a u najstarijoj grupi (41-49 godina) više od polovina žena je imala barem jedan indukovani abortus tokom svog života²⁴⁷.

Nasilje nad ženama je jedan od najtežih oblika kršenja prava žena. Tesno je povezano sa dečijim brakovima jer je veća verovatnoća da će žene koje mlađe stupe u brak biti tučene ili da će im biti prečeno i one češće smatraju da je ponekad opravdano da muž tuče svoju ženu. Nasilje u porodici je češće među ženama koje su se udale kao deca²⁴⁸. Mlade udete Romkinje u Srbiji se suočavaju sa nasiljem u porodici, ne samo od strane svojih supruuga, već i od strane suprugove porodice, jer su romske porodice često velike i nekoliko generacija živi zajedno u istom domaćinstvu²⁴⁹. Nasilje nad ženama je rasprostranjeno u Srbiji: jedna od dve žene je bila/jeste/će biti žrtva nasilja tokom svog života²⁵⁰. Iako je nasilje nad ženama je zakonom zabranjeno, institucionalni odgovori na nasilje su i dalje nedovoljni i neadekvatni. Podaci o stavovima prema nasilju u porodici²⁵¹ pokazuju da 3,8% žena veruje da je opravdano da muž tuče svoj ženu, prevashodno ako ona zanemaruje njihovu decu. Većina ovih žena živi u ruralnim oblastima, ima nizak nivo obrazovanja i pripada najsiromašnijem kvintilu. Postoje značajne razlike između opšte populacije i Roma u pogledu stava prema nasilju. Čak 37% Romkinja veruje da je opravdano da muž tuče svoj ženu, a većina njih su žene sa nižim obrazovanjem koje žive u najsiromašnijim domaćinstvima²⁵².

Nakon udaje, devojčice obično moraju **da napuste obrazovanje**. Ako devojčica stupi u brak pre nego što završi obrazovanje, njene šanse da nađe posao i napravi karijeru su ograničene, što dalje doprinosi nastavljanju kruga siromaštva²⁵³. Rani brakovi povećavaju **ekonomsku zavisnost** Romkinja u porodici, jer ih nedostatak obrazovanja i korisnih strukovnih veština sprečava da nađu odgovarajuće zaposlenje, produbljujući nivo siromaštva i čineći ih izloženijim riziku od nasilja²⁵⁴. Budući da se procenat zaposlenih žena smanjuje u opštoj populaciji, Romkinje imaju još **manje šanse da se zaposle**. Podaci pokazuju da je 2011. godine u Srbiji na svakih 100 aktivnih osoba bilo 140 neaktivnih, dok je kod romskog stanovništva na svakih 100 aktivnih bilo 257 neaktivnih osoba (uglavnom izdržavanih), i čak 59% od ukupnog aktivnog romskog stanovništva nije zaposleno, što je značajno iznad nacionalnog proseka od 22,4%²⁵⁵. Postoji značajna rodna razlika među aktivnim Romima koji se bave nekom profesijom, gde muškarci čine 77,5% a žene 22,5%, a postoji i značajna razlika u poređenju sa aktivnom opštom populacijom koja obavlja neko zanimanje (muškarci 57,9% i žene 42,1%)²⁵⁶.

Uloga javnih vlasti je takođe veoma kontroverzna kada su romske devojčice izložene ranom stupanju u brak. Neki autori napominju da do nespremnosti za snažnu intervenciju, sprečavanje i kažnjavanje ovakvih brakova dolazi zbog toga što se „zažmuri“ na njih iz čistog nemara, ili zbog slaganja da je „to romska tradicija, njihovo interno pitanje“.²⁵⁷ Pravni sistem Republike Srbije ima uspostavljene mehanizme u okviru različitih sistema koji bi trebalo da reaguju u slučajevima

.....
247 Ibid.

248 UNICEF, *Early marriage — A harmful traditional practice: a statistical exploration*.

249 UNFPA, *Dečiji brakovi u Srbiji (sažetak)*.

250 Sigurna kuća, više informacija dostupno na: http://www.sigurnakuca.net/nasilje_nad_zenama/nasilje_nad_zenama_u_srbiji/rasprostranjenost_nasilja_nad_zenama_u_srbiji.169.html.

251 UNICEF, *Srbija MICS 2014 i Romska naselja u Srbiji MICS 2014*.

252 Ibid.

253 Svetska zdravstvena organizacija Odssek za nezarazne bolesti i promociju zdravlja, „Child Marriage“.

254 Romski ženski centar Bibija, *(Pre)rani brakovi — Životne priče Romkinja*, Beograd: Romski ženski centar Bibija, 2016.

255 Vlada Republike Srbije, *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2020. godine*.

256 Svetlana Radovanović i Aleksandar Knežević, *Romi u Srbiji*, 2014, citirano u: Romski ženski centar Bibija, *(Pre)rani brakovi — Životne priče Romkinja*.

257 Observatory for Children's Rights, *Child Marriage in Albania — Specific view to Roma Community*.

dečijih brakova, npr. škole, centri za socijalni rad, policija i javni tužioci. Međutim, jasno je da se postojeći zakoni ne sprovode na odgovarajući način, jer dečiji brakovi i dalje postoje u romskoj zajednici. S obzirom na to da su dečiji brakovi nezakoniti, moglo bi se pretpostaviti da partneri mogu da pokušaju da izbegnu državne vlasti, ali postoji mnogo načina da različiti državni organi i službe otkriju takvu praksu²⁵⁸. Što se tiče kriminalne odgovornosti, kao što je ranije rečeno, Krivični zakonik Republike Srbije zabranjuje vanbračnu zajednicu sa maloletnim licem²⁵⁹. U praksi, mali broj ljudi koji bude osuđen po ovom osnovu dobije zatvorsku kaznu. Tokom 2014. godine, 108 lica je prijavljeno po osnovu krivičnog dela stupanja u vanbračnu zajednicu sa maloletnim licem. Sedamdesetsedmoro lica je osuđeno, ali od tog broja u 56 slučajeva kazna je bila uslovna, 13 lica je dobilo zatvorske kazne, pet lica je osuđeno na novčanu kaznu, jedno lice je osuđeno na društveno korisni rad, a dva lica su dobila upozorenja²⁶⁰. Ova statistika jasno oslikava blag tretman koji ovo krivično delo ima u krivičnopravnom sistemu²⁶¹.

.....
258 Romski ženski centar Bibija, *(Pre)rani brakovi — Životne priče Romkinja*.

259 Krivični zakonik, član 190

260 Romski ženski centar Bibija, *(Pre)rani brakovi — Životne priče Romkinja*.

261 UNFPA, *Dečiji brakovi u Srbiji (sažetak)*.

6 Pregled intervencija sprovedenih u Srbiji

Već je naglašeno da je normativni i institucionalni pravni okvir u Srbiji usklađen sa međunarodnim standardima vezanim za ravnopravnost i zabranu diskriminacije. Izrada modernog pravnog okvira je donela nekoliko poboljšanja; međutim, dečiji, rani i prisilni brakovi i dalje postoje u Srbiji. Istraživačke studije pokazuju da su dečiji brakovi mnogo više zastupljeni u romskoj zajednici i nesrazmerno više pogađaju romske devojčice.

Nakon zaključnih zapažanja i preporuka Komiteta za prava deteta i Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama, problem dečijih, ranih i prisilnih brakova je obrađen u tri novousvojene strategije: Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine, Strategiji prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine i Strategiji za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2020. godine.

Do nedavno, problem dečijih brakova je bio skoro nevidljiv u Srbiji. Osim UNICEF-ovog istraživanja MICS²⁶² i istraživanja Romskog ženskog centra Bibija o devičanstvu iz 2006. godine²⁶³, u literaturi se ne mogu pronaći pouzdani podaci o rasprostranjenosti dečijih brakova.

Ne iznenađuje da je sproveden veoma mali broj intervencija u vezi sa dečijim brakovima u Srbiji, a skoro sve su bile preduzete od strane romskih ženskih organizacija civilnog društva. Pored toga, intervencije su sprovedene na nivou prepoznavanja problema, što predstavlja sam početak u borbi protiv ove štetne prakse. U svetlu toga, evidentno je da u Srbiji tek treba da se izrade i sprovedu delotvorne prakse za borbu protiv dečijih brakova, naročito među romskim stanovništvom. Budući da je sproveden mali broj projekata vezanih za dečije, rane i prisilne brakove, kratko će biti predstavljeni projekti i/ili konkretne aktivnosti.

.....
²⁶² Dostupno na internet prezentacijama kancelarije UNICEF-a u Srbiji: http://www.unicef.rs/files/Publikacije/mics4_srb_nov.%2022.%202012.pdf, i Republičkog zavoda za statistiku Srbije, <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Aktuelnosti/MICS/Srbija%202014%20MICS%20Rezime.pdf>, pristupljeno 7. juna 2016.

²⁶³ Vera Kurtić, *Nevinost — Sloboda izbora*.

Romski ženski centar Bibija je pionir i vođa u zaštiti ljudskih prava Romkinja, a glavni cilj je da problemi Romkinja u društvu, lokalnoj zajednici i porodici postanu vidljivi²⁶⁴. Bibija je 2006. godine sprovela istraživanje o kultu devičanstva među Romima u Srbiji²⁶⁵, što je bilo prvo istraživanje te vrste u regionu, i objavila je svoje nalaze, koji su se između ostalog bavili i pitanjem dečijih brakova. Romska ženska mreža²⁶⁶, predvođena centrom Bibija, poslala je 2013. godine Alternativni izveštaj Komitetu za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama, pod nazivom *Romkinje progovaraju*²⁶⁷. Ovaj izveštaj analizira oblasti koje su relevantne za Romkinje, kao što su obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvena zaštita, ravnopravnost u braku i porodičnom životu, zaštita od nasilja i diskriminacije, učešće u političkom životu, položaj višestruko marginalizovanih žena u romskoj zajednici, neadekvatnost postojećih mehanizama, itd. Komitet je informisan o tome da nisu preduzete nikakve efikasne institucionalne mere kako bi se sprečile štetne tradicionalne/običajne prakse (rani brakovi, veridbe maloletnika, ugovoreni brakovi, prisilni brakovi, „prodavanje mlade“):

Problem ranih brakova kod Roma i nekih drugih manjina (npr. Vlaha u istočnoj Srbiji) uglavnom je zanemaren i institucije ga previđaju. Naše je iskustvo, zasnovano na obimnom radu na terenu u romskim naseljima, da ovakve prakse (često) ostaju prihvaćene od strane centara za socijalni rad kao „tradicija kod Roma“ koja ne može i ne treba da bude sprečavana²⁶⁸.

Romski ženski centar Bibija je 2015. godine sproveo kratak projekat²⁶⁹, *Rani brakovi: Kršenje prava Romkinja*, sa opštim ciljem da se ovo važno pitanje postavi na vrh agende radi unapređivanja položaja romske zajednice i Romkinja. U okviru projekta je organizovano više radionica, informativnih sesija i drugih aktivnosti, uključujući i intervju sa 25 Romkinja koje su rano stupile u brak, sa ciljem da se podigne svest o štetnim posledicama dečijih brakova na reproduktivno i mentalno zdravlje mladih žena, kao i da se podigne svest o ljudskim pravima i pravima žena, naročito prava na obrazovanje, slobodan izbor partnera, zdravstvenu zaštitu, učestvovanje u donošenju odluka, itd. Jedan od finalnih proizvoda projekta je bila publikacija *(Pre)rani brakovi: Životne priče Romkinja*²⁷⁰, koja se sastoji od pregleda međunarodnog i nacionalnog pravnog okvira, opisa problema u Srbiji sa preporukama za rešavanje identifikovanih izazova i životnih priča Romkinja koje su se udale kao deca.

Udruženje **Romani Cikna Kruševac**²⁷¹ je osnovano da sprovede integraciju Romkinja u društvo kroz aktivnosti koje za cilj imaju unapređenje njihovog socijalnog, ekonomskog, zdravstvenog, obrazovnog i kulturnog položaja. Ova organizacija se zalaže za promovisanje i zaštitu ljudskih prava i prava žena, za multikulturalizam, aktivizam Romkinja, učešće Romkinja u procesima donošenja odluka, itd. Udruženje Romani Cikna je 2015. godine objavilo zbirku životnih priča Romkinja koje su se udale veoma mlade²⁷², kako bi doprinelo iskorenjivanju ranih, prisilnih i ugovorenih brakova u romskoj zajednici. Glavni ciljevi su bili da se istakne problem ranih brakova, da se prestane sa praksom tišine i da se naglasi da se rani brakovi sklapaju redovno i da se ne mogu smatrati za privatni problem.

.....
264 Više informacija je dostupno na: <http://www.bibija.org.rs/>

265 Vera Kurtić, *Nevinost — Sloboda izbora*.

266 Više informacija je dostupno na: <http://www.zenskiprostor.org/en/news/157-roma-women-network-members-present-the-shadow-report-on-the-position-of-roma-women-in-serbia-to-the-cedaw-committee>

267 Romski ženski centar Bibija, *Romkinje progovaraju*, 2013, dostupno na: http://www.bibija.org.rs/images/PDF/BIBIJA_Romkinje_Progovaraju.pdf, pristupljeno 8. juna 2016.

268 Ibid.

269 Podržano od strane Kanadskog fonda za lokalne inicijative, više informacija dostupno na: <http://www.bibija.org.rs/projekti/zenska-ljudska-prava/86-rani-brakovi-krsenje-prava-romkinja>

270 Romski ženski centar Bibija, *(Pre)rani brakovi — Životne priče Romkinja*.

271 Više informacija je dostupno na: <http://romanicikna.com/o-nama/>

272 Romani Cikna, *Zbirka istinitih priča: O ovome se čuti*, Kruševac: Romani Cikna, 2015.

Udruženje **Ternipe Piro**²⁷³ radi na integraciji Roma i Romkinja u društvo, sa posebnim naglaskom na mlade i žene. Oni organizuju različite aktivnosti i javne događaje za podizanje svesti o ljudskim pravima, trgovini ljudima i ranim i dečijim brakovima. Početkom 2016. godine, udruženje Ternipe je sprovelo projekat *Biraj sama svoj put*. Glavni cilj projekta je bilo podizanje svesti i edukacija mladih Romkinja, kao i podizanje svesti u zajednici i među predstavnicima lokalnih vlasti u vezi sa prevencijom ranih i prisilnih brakova, prevencijom osipanja iz školovanja i nastavkom školovanja. Nekoliko aktivnosti je organizovano tokom projekta i one su bile usmerene ka različitim krajnjim korisnicima i akterima: obrazovne radionice za mlade romske devojčice; javne tribine za romsku zajednicu, nevladine organizacije, lokalne vlasti (opštine, socijalne, zdravstvene i obrazovne sisteme) i medije; projekcija dokumentarnog filma *Mala nevesta* za osnovce. Važno je napomenuti da su se u Surdulici, nakon održane javne tribine, romske NVO dogovorile da osnuju fond, koji će se finansirati iz njihovih sopstvenih budžeta, za podršku mladim Romima u pohađanju srednjeg i visokog obrazovanja. Ovaj rezultat je vredan pažnje, iako fond nije osnovan kao posebna mera po rodnom kriterijumu samo za romske devojčice.

Udruženje Roma Novi Bečej²⁷⁴ je feministička organizacija koja kroz aktivizam, znanje i specijalizovane usluge osnažuje Romkinje i druge žene pripadnice manjina da žive bez nasilja u Vojvodini. Januara 2016. godine, organizacija je počela sa sprovođenjem projekta koji podržava Fond Ujedinjenih nacija za podršku aktivnostima za eliminaciju diskriminacije nad ženama pod nazivom *Ne više žrtve — Romske devojčice i žene odgovaraju na nasilje*. Među svojim redovnim aktivnostima (uključujući SOS telefon na jezicima nacionalnih manjina i besplatnu pravnu pomoć za žene žrtve nasilja), ovaj projekat ima važnu komponentu zalaganja za eliminaciju ranih i prisilnih brakova u Banatu. Kroz saradnju sa pokrajinskim vlastima, planira se kampanja koja ističe ovaj problem, kao i deljenje promotivnih materijala koje će kreirati Romkinje žrtve nasilja i ranih brakova. Pored toga, predviđeno je pet javnih aktivnosti godišnje, koje ukazuju na specifičan i težak položaj romskih devojčica i žena.

NVO Praxis²⁷⁵ se bavi zaštitom ljudskih prava pružanjem pravne zaštite i javnim zagovaranjem za uklanjanje sistemskih prepreka u pristupu pravima. Deluje u oblasti statusnih i socioekonomskih prava, antidiskriminacije, rodne ravnopravnosti, migracija i prava deteta. Tokom 2016. godine, Praxis sprovodi aktivnosti usmerene na prevenciju i eliminaciju dečijih, ranih i prisilnih brakova, a glavne aktivnosti su usmerene na podizanje svesti romske dece i roditelja o potencijalnim rizicima i posledicama dečijih brakova, kao na i javno zagovaranje u cilju prevencije i eliminacije dečijih i prisilnih brakova na lokalnom i nacionalnom nivou²⁷⁶. Tokom maja 2016. godine, Praxis je održao opštinske sastanke u Leskovcu i Požarevcu i okupio sve za ovu temu relevantne aktere na lokalnu, kako bismo zajednički pokušali da identifikujemo moguća rešenja problema dečijih, ranih i prisilnih brakova.²⁷⁷ Sastanci su organizovani na takav način da pruže pregled problema dečijih, ranih i prisilnih brakova u Srbiji, regionu i svetu. Naročito su istaknuti, s jedne strane, nacionalni i međunarodni propisi koji regulišu prava deteta, brak i porodične odnose, kao i uloge i odgovornosti vlasti da spreče zanemarivanje dece i nasilje nad decom, kao i primeri dobre prakse. Sve ovo je vođeno idejom izrade predloga politike koja bi dovela do prevencije i eliminacije dečijih, ranih i prisilnih brakova.

.....
²⁷³ Više informacija: <http://mrza.info/association-ternipe-pirot/>

²⁷⁴ Više informacija: <http://udruzenjeromanb.org.rs/o-nama>

²⁷⁵ Više informacija: <http://www.praxis.org.rs/index.php/en/about-us/what-is-praxis>

²⁷⁶ Praxis, „Praxis sprovodi projekat usmeren na prevenciju i eliminaciju dečijih i prisilnih brakova”, <http://www.praxis.org.rs/index.php/en/praxis-in-action/child-rights/item/1001-praxis-implements-the-project-aimed-at-prevention-and-elimination-of-child-early-and-forced-marriages>

²⁷⁷ Praxis, „Praxis održao opštinske sastanke usmerene na prevenciju i eliminaciju dečijih, ranih i prisilnih brakova”, <http://www.praxis.org.rs/index.php/en/praxis-in-action/child-rights/item/1001-praxis-implements-the-project-aimed-at-prevention-and-elimination-of-child-early-and-forced-marriages>

NVO Atina²⁷⁸ je posvećena poštovanju ljudskih prava žrtava trgovine ljudima i rodno zasnovanog nasilja, i saradnji i učestvovanju žrtava tokom procesa uticanja na osnovne uzroke trgovine ljudima, kao što su: odnosi u užoj i široj porodici, siromaštvo, prethodna iskustva marginalizacije i diskriminacije, lišavanje osnovnih prava, nezaposlenost i obrazovna deprivacija. Atina i **Fondacija Ana i Vlade Divac** su 2016. godine objavili studiju *Dečji brakovi u Srbiji: Analiza stanja i preporuke*²⁷⁹ i naglasili vezu između dečijih brakova i trgovine ljudima kao deo projekta *Stop dečijim brakovima u Srbiji*.

Beogradski centar za ljudska prava i **YUROM Centar Niš** su zajednički sproveli projekat pod nazivom *Obrazovanjem ka prevenciji ranih brakova kod pripadnica/ka romske zajednice* kako bi skrenuli pažnju na fenomen ranih i dečijih brakova i njihov negativni uticaj na uživanje prava deteta²⁸⁰. Glavna ideja projekta je bila rad na prevenciji dečijih brakova, oslanjajući se na obrazovanje, pa su radionice bile organizovane u pet osnovnih škola.

.....
²⁷⁸ Više informacija: <http://www.atina.org.rs/en/about-us>

²⁷⁹ Milan Aleksić, *Dečiji brakovi u Srbiji — Analiza i preporuke*, Beograd: NVO Atina i Fondacija Ana i Vlade Divac, 2016, dostupno na: <http://atina.org.rs/sr/de%C4%8Diji-brakovi-u-srbiji>, pristupljeno 9. juna 2016.

²⁸⁰ Više informacija je dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/obrazovanjem-ka-prevenciji-ranih-brakova-kod-pripadnicakaromske-zajednice/>, pristupljeno 5. jula 2016.

7 Mapiranje glavnih aktera koji bi trebalo da budu uključeni u ovu vrstu posla u Srbiji

Kao što je ranije pomenuto, intervencije i aktivnosti koje za cilj imaju sprečavanje dečijih brakova i zaštitu od njih su retke u Srbiji i skoro sve aktivnosti do sada su sprovele **romske ženske organizacije civilnog društva**. Može se reći da su romske ženske NVO glavni akteri koji su trenutno uključeni u okončanje prakse dečijih brakova u Srbiji; njih bi trebalo podržati u nastavku rada na ovom problemu, ne samo finansijski za različite projektne aktivnosti, već i kroz različite obuke i radionice kako bi izgradile sopstvene kapacitete da na bolji način rade na ovom osetljivom problemu.

Pored romskih ženskih organizacija, postoji nekoliko veoma važnih aktera koji bi trebalo da budu uključeni u borbu protiv dečijih brakova. **Škola/obrazovni sistem** je jedan od glavnih aktera zbog svoje uloge i uticaja u svakom društvu na različitim nivoima — od škola koje imaju direktan uticaj na lokalnom nivou, do ministarstva zaduženog za prosvetu na nacionalnom nivou. Nastavnici i drugi prosvetni radnici su u svakodnevnom kontaktu sa decom i njihov uticaj kako na decu tako i na roditelje može biti od ključnog značaja. Budući da je osnovna škola obavezna, škole su dužne da prijave ukoliko je dete odsutno iz škole, što je jedna od metoda za sprečavanje napuštanja škole. U školi bi takođe trebalo da budu svesni ranih znakova toga da bi dete moglo da napusti školovanje i da ih prate, kako bi blagovremeno reagovali i sprečili to kroz interakciju sa detetom, porodicom i zajednicom. Pored toga, nastavnici su uzori đacima, stoga nastavnici mogu da oblikuju stav i mišljenja dece u vezi sa različitim temama, uključujući dečije brakove. Štaviše, romski pedagoški asistenti su uvedeni u obrazovni sistem pre nekoliko godina i oni bi trebalo da budu važan resurs za škole u rešavanju problema dečijih brakova. Takođe, nastavni plan bi trebalo da se promeni i da se u njega uključi obrazovanje o reproduktivnom zdravlju, metodama za kontracepciju,

seksualnim i reproduktivnim pravima, kao i o diskriminaciji, toleranciji, rodnim stereotipima i rodnoj neravnopravnosti²⁸¹. Danas postoji konsenzus da je obrazovanje od najveće važnosti za eliminaciju dečijih brakova²⁸². Stoga, obrazovni sistem bi trebalo da se pozabavi osipanjem iz školovanja i da udatim devojkama obezbedi fleksibilne opcije za nastavak njihovog školovanja.

Centri za socijalni rad/sistem socijalne zaštite takođe igraju veoma važnu ulogu u sprečavanju dečijih brakova. Kroz ove centre se dobijaju različita socijalna davanja, pa zaposleni mogu da upoznaju porodice i njihove konkretne situacije i trebalo bi da mogu da prepoznaju devojčice kod kojih postoji rizik od napuštanja škole i rizik od ranog braka. Takođe, škole informišu centre za socijalni rad o tome da li deca pohađaju školu, što daje osnovu radnicima centra da običu porodice i steknu dublji uvid u situaciju u kojoj se porodica nalazi. Štaviše, centri imaju izvesne pravne mehanizme (npr. Protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja) koje bi trebalo aktivirati u slučaju dečijih brakova, a svaku sumnju bi trebalo prijaviti policiji. Pored toga, ministarstvo zaduženo za socijalnu politiku može predložiti različite mere za prevenciju dečijih brakova, na osnovu podataka koje prikupe i dostave lokalni centri. Treba naglasiti da je centar za socijalni rad veoma važna veza između različitih sistema, što je prednost koju bi trebalo iskoristiti u uspostavljanju međusektorske saradnje za sprečavanje dečijih brakova.

Zdravstveni sistem, pored osnovnih zdravstvenih usluga, pruža savetodavne usluge za mlade, uključujući one vezane za seksualno i reproduktivno zdravlje, planiranje porodice, kontracepciju, zdravstvene rizike rane trudnoće, itd. Međutim, savetodavne usluge su obično dostupne samo u ubranim sredinama, pa bi zdravstveni sistem mogao da svoje usluge učini pristupačnijim u ruralnim sredinama, a naročito u romskim zajednicama. Treba napomenuti da su zdravstvene medijatorke važan resurs u povezivanju zdravstvenog sistema i romske zajednice. Pored toga, zdravstvene institucije, naročito ginekolozi i porodilišta, bi trebalo da imaju važnu ulogu u vezi sa ranim trudnoćama, pa bi stoga mogle da budu uvedene neke mere kako bi se doprinelo okončanju ranih brakova.

Policija je još jedan važan akter u vezi sa dečijim brakovima. U svetlu činjenice da su dečiji brakovi zabranjeni — što znači da je uzrast za stupanje u brak određen na 18 godina, uz izuzetak sudske dozvole kada se uzrast za stupanje u brak pomera na 16 godina — evidentno je da policija ima mandat da reaguje u slučajevima kada se prijavi zajednica sa maloletnikom. Kao što je pomenuto u Alternativnom izveštaju Komitetu za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama²⁸³ i drugim izveštajima²⁸⁴, glavni izazov u policijskim postupcima može biti postojanje predrasuda i stereotipa prema Romima, uključujući i percepciju da su dečiji brakovi tradicija specifična za Rome u koju se ne treba mešati. Potrebna je nulta tolerancija na dečije brakove, kod svih navedenih aktera, uključujući i policiju. Kvalitet rada policije je od suštinskog značaja za sprovođenje zakona i svaka sumnja na dečiji brak mora biti temeljno istražena i dobro dokumentovana, u tesnoj saradnji sa centrima za socijalni rad, imajući na umu najbolje interese deteta kao glavni vodeći princip.

Pravosudni sistem/javni tužioci i sudije igraju veoma važnu ulogu u zaštiti od dečijih brakova, jer je sprovođenje zakona vezanih za dečije brakove prvi korak u borbi protiv dečijih brakova. Međutim, kao i u ostalim slučajevima nasilja nad devojkama i ženama, tužioci i sudije moraju imati duboko razumevanje problema i moraju biti sposobni da sprovode zakone na odgovarajući

.....
281 UNFPA, *Dečiji brakovi u Srbiji* (sažetak).

282 Judith-Ann Walker, *Why ending child marriage needs to be an education goal*, Center for Universal Education, Washington, DC: Brookings Institute, 2013, http://www.brookings.edu/~media/Research/Files/Reports/2013/12/improving-learning-outcomes-girls-africa/walker_girls_education.pdf?la=en, pristupljeno 13. juna 2016.

283 Romski ženski centar Bibija, *Romkinje progovaraju*.

284 Praxis, Izveštaji sa sastanaka u Leskovcu i Požarevcu, 2016

i rodno osetljiv način. Sud igra značajnu ulogu u sprovođenju zakona kojima se zabranjuju dečiji brakovi, jer je na njemu krajnja odgovornost za ishode slučajeva. Sud koji je jak i posvećen sprovođenju zakonodavstva koje zabranjuje dečije brakove mora takođe koristiti svoj autoritet da javno pokaže zalaganje građanskog i krivično-pravnog sistema da na delotvoran način rešava krivična dela nasilja nad ženama i devojčicama²⁸⁵.

Pored toga, **lokalne samouprave** imaju svoju ulogu u sprečavanju dečijih brakova, jer je važno i za lokalnu zajednicu i za društvo u celini da budu svesni i edukovani u vezi sa dečijim brakovima. Lokalne samouprave imaju podatke o svojim građanima, broju dece koja su upisana u škole na njihovoj teritoriji i druge značajne podatke o porodicama koje bi trebalo uzeti u obzir prilikom izrade specijalnih mera za borbu protiv dečijih brakova²⁸⁶.

Lokalne zajednice i vođe romskih zajednica su ključni akteri u ovom pitanju. Menjanje stavova i praksi je veoma spor proces koji bi trebalo da bude započet od strane zajednice, a ne da se zajednici nameće. Važno je imati što je više moguće istaknutih i poštovanih romskih vođa koji će se i zalagati protiv dečijih brakova i promovisati drugačije životne opcije za mlade Rome.

Kao i kod drugih važnih društvenih pitanja, uloga **medija** je ključna u rešavanju problema ranih i dečijih brakova. Te teme su obično zapostavljene i ne dobijaju gotovo nikakvu medijsku pažnju. S druge strane, kada mediji i izveštavaju o dečijim brakovima, to je obično povezano sa romskim običajima i tradicijom, umesto da bude predstavljeno kao kršenje ljudskih prava. Pored toga, kako pokazuju neke istraživačke studije iz regiona, medijsko izveštavanje ponekad ostavlja utisak da Romkinje uživaju u svom položaju: imaju „podršku”, imaju mnogo dece, ne idu u školu, ne razvijaju se profesionalno, itd.²⁸⁷ Mediji bi trebalo da budu pouzdan saveznik u borbi protiv ranih i dečijih brakova, od prepoznavanja i isticanja problema do podizanja svesti o ovoj štetnoj praksi, kako u opštoj populaciji tako i u romskoj zajednici.

.....
²⁸⁵ UN Women, Virtual knowledge centre to end violence against women and girls, *Role of judges*, <http://www.endvawnow.org/en/articles/783-roles-of-judges.html?next=784>, pristupljeno 15. juna 2016.

²⁸⁶ Prema zakonodavstvu Republike Srbije, nije obavezno da se brakovi registruju, jer se priznaju i vanbračne zajednice. Izvodi iz matične knjige venčanih se izdaju za validne brakove, tako da ova procedura ne bi mogla da se primeni u slučaju dečijeg braka.

²⁸⁷ Centrul Romilor pentru Interventie Sociala si Studii, Are the rights of the child negotiable: *The case of early marriages within Roma communities in Romania*.

8 Preporuke

Kako bi se planirale intervencije vezane za dečije brakove u Srbiji, potrebno je prikupiti dodatne informacije, jer se iz malo trenutno dostupnih podataka vidi da problem dečijih brakova postoji u Srbiji, naročito u romskoj zajednici. Međutim, potrebno je više informacija kako bi mogle da se izrade i sprovedu specijalno prilagođene intervencije.

U skladu sa univerzalnom teorijom promene za programe vezane za dečije brakove udruženja Girls Not Brides²⁸⁸, za delotvornu borbu protiv dečijih brakova potrebno je osnažiti devojčice, mobilisati porodice i zajednice, obezbediti usluge i uspostaviti i primenjivati zakone i politike.

8.1 Dalja istraživanja

Istraživanje o socio-ekonomskim, stanovišnim i drugim faktorima u romskoj zajednici

Istraživanje koje bi pomoglo u boljem planiranju intervencija bi trebalo da bude sprovedeno među romskim devojčicama i ženama, ali i u romskoj zajednici, kako bi sama zajednica mogla da se mobiliše radi okončanja prakse dečijih brakova. Jedna od najvažnijih stvari je istraživanje o stavovima romskih roditelja/članova romske zajednice prema dečijim brakovima, a naročito osnovnim uzrocima te prakse. Štaviše, trebalo bi da se shvate glavni razlozi zbog kojih udaju svoje ćerke, kao i, što je još važnije, šta je to što bih ih odvratilo od takve odluke. Bilo bi veoma korisno da se razume rezonovanje romskih roditelja koji su podržali svoje ćerke da nastave sa obrazovanjem, kako bismo shvatili ključne razlike koje omogućavaju obrazovanje romskih devojčica.

Istraživanje o znanjima, stavovima i ponašanju devojčica

Pored toga, mogli bi da se prikupe podaci o tome koje informacije i veštine romske devojčice i žene smatraju korisnim i važnim u svom svakodnevnom životu, trenutnim ili budućim karijerama, porodičnom i društvenom životu i učešću u društvu na najširem nivou. Bilo bi korisno dalje istraživanje o tome zašto nemaju te informacije i veštine, kao i ko bi trebalo da ih obezbedi, kada

.....
²⁸⁸ UNFPA & UNICEF, *Mapping of child marriage initiatives in South Asia*, Washington, DC: UNFPA, 2016, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Mapping%20of%20Child%20Marriage%20Initiatives%20in%20South%20Asia_0.pdf, pristupljeno 15. juna 2016.

i kako. Trebalo bi pitati devojčice ko su im uzori, ko su osobe kojima se dive, kakvi su im planovi za budućnost, kako vide svoje životne opcije i kako zamišljaju sebe za 10 godina.

Na kraju, jedan deo prikupljanja podataka bi trebalo da se fokusira na mreže za podršku. Romske devojčice i žene bi trebalo pitati kakva vrsta podrške im nedostaje, kao i ko bi trebalo da obezbedi tu podršku, kada i kako. Pored romskih devojčica, od ključnog je značaja obuhvatiti Romkinje koje su rano stupile u brak, jer one mogu da definišu probleme sa kojima su se suočavale i moguća rešenja za koja smatraju da su neophodna kako bi se okončala praksa dečijih brakova.

Istraživanje o pristupačnosti i kvalitetu formalnog školovanja za devojčice

Budući da istraživanje²⁸⁹ pokazuje da romske devojčice češće napuštaju školovanje, bilo bi potrebno sprovesti detaljnije istraživanje o najvećim preprekama za pristup romskih devojčica obrazovanju i njihovo ostajanje u školi. To istraživanje bi moglo da obuhvati romske devojčice koje trenutno pohađaju školu, kao i Romkinje koje nemaju obrazovanje ili imaju nizak nivo obrazovanja, zajedno sa njihovim porodicama i širim romskim zajednicama.

8.2 Unapređenje baze znanja i dokaza radi jačanja i omogućavanja funkcionisanja pravnog i političkog okvira

Pre izrade aktivnosti za sprovođenje strategije za prevenciju dečijih brakova, potrebni su dodatni podaci vezani za trenutni pravni i politički okvir i njegovo sprovođenje.

Zakoni, podzakonski akti i protokoli

Potreban je sveobuhvatni pregled pravnog i političkog okvira koji uređuje dečije brakove, uključujući podzakonske akte i protokole iz različitih sektora — socijalne zaštite, zdravstva, policije i sudstva.

Socijalna zaštita

Jedan deo budućeg sakupljanja podataka se može fokusirati na prakse centara za socijalnu zaštitu u vezi sa dečijim brakovima. U idealnom slučaju, ne bi bili obuhvaćeni samo stavovi socijalnih radnika i drugih eksperata koji rade u sistemu socijalne zaštite na ovom problemu, već i njihova stvarna praksa iz predmeta. Štaviše, mogli bi se ispitati i uporediti slučajevi romskih i neromskih devojčica koje su izložene dečijim brakovima (i vanbračnim zajednicama) kako bi se utvrdile potencijalne razlike u praksi.

Policija

Potrebno je sakupiti i podatke o policijskoj praksi u vezi sa dečijim brakovima. Kao i kod sistema socijalne zaštite, mogli bi se analizirati i uporediti slučajevi romskih i neromskih devojčica koje su izložene dečijim brakovima kako bi se utvrdilo da li postoje razlike u policijskoj praksi.

.....
289 Pristupačnost i kvalitet školovanja su veoma važni za svako dete. Prema studiji koju je sproveo Institut za psihologiju (*Analiza faktora koji utiču na osipanje iz osnovnog i srednjeg obrazovanja*, Beograd: Filozofski fakultet, Institut za psihologiju, 2013), na porast stope osipanja iz obrazovanja utiče socio-ekonomski status šire lokalne zajednice; najveći procenti osipanja su identifikovani u najnerazvijenijim opštinama. Najvažniji faktori rizika vezani za napuštanje škole su identifikovani kao neadekvatna podrška učenju u školi u kombinaciji sa nekim od sledećih faktora: siromaštvom, malom željom za obrazovanjem i niskim vrednovanjem škole u porodici (devojčice, Romi), porodičnim problemima i/ili razvojnim poteškoćama ili problemima u ponašanju.

Pravosudni sistem

Trebalo bi da se prikupe i podaci o praksama javnog tužilaštva, kao i o sudskim odlukama vezanim za dečije brakove. Budući da trenutno postoji veoma ograničen broj slučajeva i krivičnih postupaka, novodobijeni podaci, koje može prikupiti neka NVO za ljudska prava, mogli bi obuhvatiti sve prijavljene i procesuirane slučajeve u poslednjih nekoliko godina, dok bi poseban naglasak mogao da bude stavljen na razlike u radu na slučajevima koji uključuju romske i neromske devojčice izložene dečijim brakovima, kao i okolnosti i rezonovanje koje je dato kada ništa nije preduzeto protiv roditelja ili staratelja. Ti nalazi se mogu iskoristiti za jačanje pozitivnih praksi i ispravljanje slabosti u odgovoru sistema.

Obrazovni sistem

Potrebna su dalja istraživanja kako bi se utvrdile prepreke i uska grla koja sprečavaju adekvatnu međusektorsku saradnju u sprečavanju osipanja iz školovanja, kao i da se stvori najprikladnija i delotvornija međusektorska saradnja²⁹⁰. Takođe bi bilo važno razmotriti mogućnosti za izradu fleksibilnijih programa za nadoknađivanje propuštenog ili za podršku devojčicama koje su stupile u brak.

8.3 Dalje intervencije***Osnaživanje devojčica kroz pružanje informacija i specijalno izrađene obrazovne programe***

Na osnovu informacija prikupljenih kroz istraživanja vezana za znanja, stavove i ponašanja, trebalo bi planirati aktivnosti koje za cilj imaju osnaživanje devojčica kroz pružanje informacija i specijalno izrađene obrazovne programe, po mogućstvu u tesnoj saradnji sa romskim nevladinim organizacijama.

Programi za reintegraciju devojčica u obrazovanje

Trebalo bi takođe razmotriti i planiranje intervencija za reintegrisanje devojčica u obrazovni sistem u slučajevima osipanja iz obrazovanja i ugraditi ih u šire sistemsko rešenje koje bi sprečilo osipanje iz obrazovanja na nacionalnom nivou. Blagovremena i ciljana podrška detetu, školi i lokalnoj zajednici bi trebalo da bude deo takve intervencije.

Nuđenje ekonomske podrške i stimulacija za devojčice i njihove porodice

Treba ispitati svest o postojanju različitih vrsta podrške u sistemu socijalne zaštite, kao i koje su to poteškoće i prepreke koje onemogućavaju romskim porodicama da tu podršku i dobiju. Pored toga, treba izraditi specijalno prilagođene programske intervencije na osnovu procenjenih nezadovoljenih potreba romskih roditelja i mladih devojaka, kao i tipova ekonomske podrške ili različitih stimulacija za koje smatraju da će doprineti prevenciji dečijih brakova.

.....
²⁹⁰ Analiza faktora koji utiču na osipanje iz obrazovanja (Institut za psihologiju, *Analiza faktora koji utiču na osipanje iz osnovnog i srednjeg obrazovanja*) je pokazala da ne postoji sistemsko rešenje na nacionalnom nivou za sprečavanje osipanja iz obrazovanja, niti postoji jedinstveni sistem za praćenje dece od rođenja kroz obrazovne institucije, koji bi omogućio blagovremenu i ciljanu podršku detetu, školi i lokalnoj zajednici. Međusektorska saradnja svih sistema koja je usmerena na podršku učenicima i školama može nadomestiti siromaštvo i nerazvijenost i doprineti prevenciji osipanja iz obrazovanja.

Programi koji za cilj imaju pružanje podrške i osnaživanje maloletnih majki

Opštinama ili lokalnim samoupravama koje su voljne da sprovedu mapiranje maloletnih majki može biti pružena podrška u njihovom radu i mogu biti uspostavljeni programi koji za cilj imaju pružanje podrške i osnaživanje maloletnih majki.

Koordinirani odgovor zajednice

S obzirom na složenost problema dečijih brakova, kao i istovremene intervencije koje su potrebne na različitim nivoima, veoma je važno adekvatno isplanirati delotvorne i smislene aktivnosti. Bilo bi važno da se formira i održava široka koalicija aktera na nacionalnom nivou u vezi sa dečijim brakovima, koju bi predvodile romske nevladine organizacije. Idealni model za okončanje prakse dečijih brakova je zajednica u kojoj svi sektori, agencije i grupe civilnog društva nastupaju zajedno kako bi razvili obavezu da se podrže devojčice i kako bi počeli da menjaju prakse koje su štetne po pojedince, a dugoročno i po celu zajednicu. Zajedničko planiranje i komunikacija se naziva „koordinirani odgovor zajednice”²⁹¹. Odražavanje ove posvećenosti koordiniranom odgovoru zajednice u akcionim planovima, kampanjama, sporazumima između različitih agencija, lokalnim planovima, itd. je najbolji način da se postaramo da se zakoni i politike delotvorno sprovode.

.....
²⁹¹ UN Women, Virtual Knowledge Centre to end Violence against Women and Girls, *What is a coordinated community response to violence against women?*, <http://www.endvawnow.org/en/articles/127-what-is-a-coordinated-community-response-to-violence-against-women.html>, pristupljeno 15. juna 2016.

9 Reference

- Aleksić, M., *Dečiji brakovi u Srbiji — Analiza i preporuke*, Beograd: NVO Atina i Fondacija Ana i Vlade Divac, 2016, dostupno na: <http://atina.org.rs/sr/de%C4%8Diji-brakovi-u-srbiji>, pristupljeno 9. juna 2016.
- Anti-Slavery International, *Out of the shadows: Child marriage and slavery*, London: Anti-Slavery International, 2013, <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/ForcedMarriage/NGO/AntiSlaveryInternational2.pdf>, citirano u: *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj OHCHR-a.
- Arigatou International, *Ideas for Action on Ending Child Marriage*, New York: Arigatou International, 2013.
- Babović, M., *Rodni aspekti životnog toka viđeni iz perspektive podataka iz Istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS)*, Beograd: UNICEF, 2015, dostupno na: http://www.unicef.org/serbia/Gender_aspects_of_MICS_October_2015.pdf, pristupljeno 11. juna 2016.
- Romski ženski centar Bibija, *(Pre)rani brakovi — Životne priče Romkinja*, Beograd: Romski ženski centar Bibija, 2016.
- Branković, B., *Mapiranje kapaciteta specijalizovanih organizacija za podršku žrtvama rodno zasnovanog nasilja: Prvi korak ka uspostavljanju jedinstvene nacionalne SOS linije*, 2012, citirano u *Alternativnom izveštaju Komitetu za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama*, Romska ženska mreža, 2013.
- Branković, B., *Romkinje progovaraju*, Beograd: Romski ženski centar Bibija, 2013, dostupno na: http://www.bibija.org.rs/images/PDF/BIBIJA_Romkinje_Progovaraju.pdf, pristupljeno 8. juna 2016.
- CEDAW (Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama), *Zaključna zapažanja o Republici Srbiji (2013)*, CEDAW/C/SRB/CO/2-3, http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Engleski/Reports/CEDEW_concluding_observations_2013_engl.pdf, pristupljeno 9. juna 2016.
- CEDAW, Opšta preporuka br. 21, 1994.
- Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama, *Zaključna zapažanja o drugom i trećem izveštaju o sprovođenju Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama u Republici Srbiji*, CEDAW/C/SRB/CO2-3, 2013, http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fSRB%2fCO%2f2-3&Lang=en, pristupljeno 10. juna 2016.
- CEDAW, Opšta preporuka br. 19 o nasilju nad ženama, 1992.
- Centar za romske inicijative, Nikšić, *Ugovoreni brakovi — Jači od zakona*, Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, <http://crink.me/wp-includes/PDF/Ugovoreni%20brakovi.pdf>, pristupljeno 4. juna 2016.
- Centrul Romilor pentru Interventie Sociala si Studii, *Are the rights of the child negotiable: The case of early marriages within Roma communities in Romania*, Bucharest, 2010, dostupno na: http://www.unicef.org/romania/Early_marriages_Romani_CRISS.pdf, pristupljeno 3. juna 2016.
- Chief Nzamane, "Why traditional chiefs like me must stand against child marriage", *Chime for Change*, 2013, <http://www.chimeforchange.org/story/why-traditional-chiefs-like-me-must-stand-against-child-marriage/?pillar=justice>, pristupljeno 6. juna 2016.

Ombudsman za decu Republike Srpske, *Poseban izveštaj — Problemi i rizici maloletničkih brakova*, Banja Luka: Ombudsman za decu Republike Srpske, 2010.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, *Poseban izveštaj o diskriminaciji žena*, Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2015, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>, pristupljeno 10. juna 2016.

Komiteet za prava deteta, *Zaključna zapažanja za Republiku Srbiju (2008)*, CRC/C/SRB/CO/1, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC.C.SRB.CO.1.pdf>, pristupljeno 9. juna 2016.

Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98/2006.

Savet Evrope, *Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*, 2011, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046031c>, pristupljeno 9. juna 2016.

Savet Evrope, *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava*, Rim, 1950.

Krivični zakonik, *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 85/2005, 88/2005 — ispravka, 107/2005 — ispravka, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

de Silva de Alwis, R., "Child marriage and the law", *Legislative Reform Initiative Paper Series*, New York: UNICEF, januar 2008., citirano u: *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj OHCHR-a.

Erukhar, A. S. & Muthengi, E., *Evaluation of Berhane Hewan: A pilot program to promote education & delay marriage in rural Ethiopia*, *Int Perspect Sex Reprod Health*. 2009 Mar;35(1):6-14

Fejza, H., *Virginity — Features and concepts in Kosovo society*, Orlando: American Academy of Clinical Sexologists, 2013, dostupno na: <http://www.esextherapy.com/dissertations/Hajrullah%20Fejza%20MD%20MPH%20Virginity%20Features%20And%20Concepts%20In%20Kosovo%20Society.pdf>, pristupljeno 3. juna 2016.

Girls Not Brides, *Child marriage around the world: Senegal*, <http://www.girlsnotbrides.org/child-marriage/senegal/>, pristupljeno 6. juna 2016.

Vlada Republike Srbije, *Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2013. do 2018.*, Beograd: Kancelarija za ljudska i manjinska prava, <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/you/projekti-l/konkursi/74-strategija-za-borbu-protiv-diskriminacije/114-strategija-prevencije-i-zastite-od-diskriminacije>, pristupljeno 11. juna 2016.

Vlada Republike Srbije, *Porodični zakon, Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 18/2005, 72/2011 — drugi zakon i 6/2015.

Vlada Republike Srbije, *Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine*, <http://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-od-2016-do-2020-godine-sa-akcionim>, Beograd: Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, pristupljeno 9. juna 2016.

Vlada Republike Srbije, *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2020. godine*, Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/en/roma-inclusion-strategy-adopted/>, pristupljeno 11. juna 2016.

Vlada Republike Srbije. *Zakon o vanparničnom postupku, Službeni glasnik SRS*, br. 25/82 i 48/88 i *Službeni glasnik RS* br. 46/95 — drugi zakon, 18/2005 — drugi zakon, 85/2012, 45/2013 — drugi zakon, 55/2014, 6/2015 i 106/2015 — drugi zakon.

Hotchkiss, D. R., Godha, D., Gage, A. J., & Cappa C., "Risk factors associated with the practice of child marriage among Roma girls in Serbia", Belgrade: UNICEF, 2015.

Institut za psihologiju, *Analiza faktora koji utiču na osipanje iz osnovnog i srednjeg obrazovanja*, Filozofski fakultet, Beograd, 2013.

Institut za javno zdravlje Republike Makedonije i UNICEF, *MICS 2011, Makedonija*, Skoplje: Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo prosvete i nauke i Ministarstvo rada i socijalne politike, 2011.

International Center for Research on Women (ICRW), *Child Marriage Facts and Figures*, <http://www.icrw.org/what-we-do/adolescents/child-marriage>, pristupljeno 31. maja 2016.

Kumrova, T. (ed.), *Early marriage — Culture or abuse?*, Veliko Tamovo: Amalipe Center for Interethnic Dialogue and Tolerance, 2015, dostupno na <http://early-marriage.eu/sys/wp-content/uploads/2016/04/Early-marriage-Culture-or-Abuse-Research-Analysis-Report.pdf>, pristupljeno 2. juna 2016.

Kurtić, V., *Nevinost — Sloboda izbora*, Beograd: Romski ženski centar Bibija, 2006.

Malhotra, A., Warner, A., McGonagle, A., & Lee-Rife, S. *Solutions to end child marriage — What the evidence shows*, Washington, DC: International Center for Research on Women (ICRW), 2011.

McCarthy, J., "How 1 App is saving 100s of girls from child marriage", *Global Citizen*, 2016, <https://www.globalcitizen.org/en/content/child-marriage-gender-inequality-india-rescue/>, pristupljeno 6. juna 2016.

Mitrović, A., „Brak i porodični odnosi Roma kao činilac njihovog društvenog položaja", *Sociologija sela* 23, 1985.

Nanda, P., Datta, N., & Das, P., *Impact of Conditional Cash Transfers on Girls' Education*, New York: ICRW, 2014.

Observatory for Children's Rights, *Child Marriage in Albania — Specific view to Roma Community*, Observatory for Children's Rights, 2015.

Kancelarija za ljudska i manjinska prava, *Akcioni plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine*, http://www.ljudskaprava.gov.rs/images/pdf/propisi_i_strategije/Akcioni_plan_-_engleski.pdf, pristupljeno 9. juna 2016.

Olson, C., *16 ways of preventing and intervening in child marriages*, *The Pixel Project*, <http://16days.thepixelproject.net/16-ways-of-preventing-and-intervening-in-child-marriages/>, pristupljeno 6. juna 2016.

Parlamentarna skupština Saveta Evrope, Rezolucija 1468 (2005) o prisilnim brakovima i dečijim brakovima, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17380&lang=en>, pristupljeno 9. juna 2016.

Parlamentarna skupština Saveta Evrope, Rezolucija 1740 (2010) o položaju Roma u Evropi i relevantnim aktivnostima Saveta Evrope, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17875&lang=en>, pristupljeno 9. juna 2016.

Parsons, J. & McClearly-Sills, J., *Preventing child marriages: Lessons from World Bank Group Gender Impact Evaluations*, enGENDER IMPACT, Washington, DC: World Bank Group, <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Gender/enGENDER%20IMPACT%20-%20Research%20Brief%20Early%20Marriage%2008.07.pdf>, pristupljeno 4. juna 2016.

Praxis, „Praxis sprovodi projekat usmeren na prevenciju i eliminaciju dečijih i prisilnih brakova", <http://www.praxis.org.rs/index.php/en/praxis-in-action/child-rights/item/1001-praxis-implements-the-project-aimed-at-prevention-and-elimination-of-child-early-and-forced-marriages>, pristupljeno 7. oktobra 2016.

Praxis, „Praxis održao opštinske sastanke usmerene na prevenciju i eliminaciju dečijih, ranih i prisilnih brakova”, 2016, <http://www.praxis.org.rs/index.php/en/praxis-in-action/child-rights/item/1046-praxis-held-community-meetings-on-prevention-and-elimination-of-child-early-and-forced-marriages>, pristupljeno 7. oktobra 2016.

Radovanović, S. i Knežević, A., *Romi u Srbiji*, 2014, citirano u: *(Pre)rani brakovi — Životne priče Romkinja*, Beograd: Romski ženski centar Bibija, 2016.

Romska ženska mreža, *Alternativni izveštaj o položaju Romkinja u Srbiji Komitetu za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama, Ženski prostor*, 2013, dostupno na: <http://www.zenskiprostor.org/en/news/157-roma-women-network-members-present-the-shadow-report-on-the-position-of-roma-women-in-serbia-to-the-cedaw-committee>, pristupljeno 10. juna 2016.

Romani Cikna, *Zbirka istinitih priča: O ovome se čuti*, Kruševac: Romani Cikna, 2015.

Romanian Sexual and Reproductive Rights Coalition, Global Justice Institute New & Sexual Rights Initiative, Submission for 15th Session of the Universal Periodic Review — Romania.

Rothman, S. (2005) citirano u: Fejza, H., *Virginity — Features and concepts in Kosovo society*, LAP LAMBERT Academic Publishing 2014.

Sakiti da Silva, I., *Senegal growing up over marriage*, Rome: Inter Press Service, <http://www.ipsnews.net/2013/02/senegal-growing-up-over-marriage/>, pristupljeno 7. juna 2016.

Sekretarijat udruženja Girls Not Brides, *Izveštaj za Kancelariju Visokog komesara za ljudska prava o dečijim, ranim i prisilnim brakovima*, <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/ForcedMarriage/NGO/GirlsNotBridesSecretariat.pdf>, pristupljeno 29. maja 2016.

Sorensen, K., *Global perspectives, targeted Priorities, ending child marriage*, sastanak mreže Global Gender Network u Daki.

Stojmenović, D., „Brakovi maloletnika — Socijalno-zdravstveni problem u selima borske opštine (Slatina i Zlot)”, *Timočki medicinski glasnik* 29(1), 2004.

UN, Konvencija o pristanku na brak, minimalnoj starosti za sklapanje braka i registrovanju brakova, 1964; Ratifikovana 1964. godine *Službeni list SFRJ — Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 13/64.

UN, Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem, institucija i prakse slične ropstvu, Ženeva: UN, 1956; Ratifikovana 1958. godine, *Službeni list FNRJ — Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 7/58.

Generalna skupština UN, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, 1979.

Generalna skupština UN, Konvencija o pravima deteta, 1989.

Generalna skupština UN, Savet za ljudska prava, A/HRC/26-22, 2. april 2014. godine, *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava, www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session26/Documents/A-HRC-26-22_en.doc, pristupljeno 27. maja 2016.

Generalna skupština UN, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Rezolucija 2200A (XXI), 1966.

Generalna skupština UN, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Rezolucija 2200A, 1966.

Generalna skupština Ujedinjenih nacija, *Rezolucija o dečijim, ranim i prisilnim brakovima*, A/RES/68/148, 2014.

Generalna skupština UN, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Rez. 217, UN Doc. A/810, 1948.

UN Women, Virtual Knowledge Centre to End Violence against Women and Girls, *Child protection provisions*, <http://www.endvawnow.org/en/articles/58-child-protection-provisions.html>, pristupljeno 7. juna 2016.

UN Women, Virtual Knowledge Centre to End Violence against Women and Girls, *Definition of forced and child marriage*, <http://www.endvawnow.org/en/articles/614-definition-of-forced-and-child-marriage.html>, pristupljeno 7. juna 2016.

UN Women, Virtual Knowledge Centre to End Violence Against Women and Girls, *Role of judges*, <http://www.endvawnow.org/en/articles/783-roles-of-judges.html?next=784>, pristupljeno 15. juna 2016.

UN Women, Virtual Knowledge Centre to End Violence Against Women and Girls, *What is a coordinated community response to violence against women?*, <http://www.endvawnow.org/en/articles/127-what-is-a-coordinated-community-response-to-violence-against-women.html>, pristupljeno 15. juna 2016.

UNDP, *Izbeći zamku zavisnosti: Romi u centralnoj i istočnoj Evropi*, Bratislava: UNDP, 2002.

UNFPA, *Dečiji brakovi u Bosni i Hercegovini (sažetak)*, Sarajevo: UNFPA Bosna i Hercegovina, 2012.

UNFPA, *Dečiji brakovi u Srbiji (sažetak)*, Beograd: UNFPA Srbija, 2012.

UNFPA, *Dečiji brakovi u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji (sažetak)*, Skoplje: UNFPA BJRM, 2012.

UNFPA, *Sklapanje braka sa decom ili rani brak — Kosovo*, Priština: UNFPA Kosovo, 2012.

UNFPA, *Marrying too young — End child marriage*, New York: UNFPA, 2012.

UNFPA & UNICEF, *Mapping of child marriage initiatives in South Asia*, Washington, DC: UNFPA, 2016, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Mapping%20of%20Child%20Marriage%20Initiatives%20in%20South%20Asia_0.pdf, pristupljeno 15. juna 2016.

UNICEF Akcioni plan za rodna pitanja 2014-2017, *Ending Child Marriage*, New York: UNICEF, E/ICEF/2014/CRP.12 od 15. aprila 2014. godine.

UNICEF, *Zavet preživljavanju dece: Obnovljeno obećanje, izveštaj o napretku*, septembar 2012, citirano u: UNICEF, *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

UNICEF, *Early Marriage — A harmful traditional practise: A statistical exploration*, New York: UNICEF, 2005.

UNICEF, *MICS 2011-2012, Bosna i Hercegovina*, Sarajevo: UNICEF, 2014.

UNICEF, *MICS 2011-2012, Bosna i Hercegovina: Romska naselja*, Sarajevo: UNICEF, 2014.

UNICEF, *MICS 2013-2014, Romske, aškalijske i egipćanske zajednice na Kosovu (UNSCR 1244)*, Priština: UNICEF i Agencija za statistiku Kosova*, 2014.

UNICEF, *MICS 2013-2014, Kosovo (UNSCR 1244)*, Priština: UNICEF i Agencija za statistiku Kosova*, 2014.

UNICEF, *MICS 2013, Crna Gora i romska naselja u Crnoj Gori*, Podgorica: UNICEF Crna Gora, 2014.

UNICEF, *Research on the social norms which prevent Roma girls from access to education*, Sofia: UNICEF, 2016.

UNICEF, *Srbija MICS 2014 i Romska naselja u Srbiji MICS 2014*, Beograd Republički zavod za statistiku Srbije i UNICEF, 2014, http://www.unicef.org/serbia/Serbia_2014_MICS_National_and_Roma_Settlements_Eng_20141218.pdf, pristupljeno 13. juna 2016.

UNICEF, *Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori: Romska i egipćanska deca*, Ipsos Strategic Marketing, 2013.

UNICEF, Podnesak za Izveštaj Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava *Sprečavanje i eliminisanje dečijih, ranih i prisilnih brakova*, Njujork: Generalna skupština UN, 2014.

UNICEF, *Trgovina decom na Kosovu — Studija o zaštiti i pruženoj pomoći deci žrtvama trgovine ljudima*, Priština. UNICEF Kosovo, 2004.

Generalna skupština Ujedinjenih nacija (UN), *Transformisanje našeg sveta: Agenda za održivi razvoj do 2030. godine*, Njujork: Ujedinjene nacije, 2015, <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>, pristupljeno 27. maja 2016.,

United Nations Foundation, *Berhane Hewan: Reducing Child Marriage in Ethiopia*, <https://www.globalgiving.org/projects/berhane-hewan-reducing-child-marriage-in-ethiopia/>, pristupljeno 4. juna 2016.

United Nations Population Fund (UNFPA), *Child Marriage in Albania (Overview)*, UNFPA, 2012.

USAID, *Ending child marriage & meeting the needs of married children: The USAID vision for action*, Washington, DC: USAID, 2012.

Walker, J., *Why ending child marriage needs to be an education goal*, Center for Universal Education, Washington, DC: Brookings Institute, 2013, http://www.brookings.edu/~media/Research/Files/Reports/2013/12/improving-learning-outcomes-girls-africa/walker_girls_education.pdf?la=en, pristupljeno 13. juna 2016.

World Vision, *Untying the knot: Exploring early marriage in fragile states*, Middleton: World Vision UK, 2013.

Svetska zdravstvena organizacija Odsek za nezarazne bolesti i promociju zdravlja, "Child Marriage", *Entre Nous: The European Magazine for Sexual and Reproductive Health 76*, Copenhagen: Regionalna kancelarija SZO, 2012, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0007/178531/Entre-Nous-76-Eng-v2.pdf, pristupljeno 3. juna 2016.

Zibani, Nadia, "Ishraq: Safe spaces for girls to learn, play and grow", Maadi: Population Council, http://www.ittf.com/ittf_development/Ishraq_Booklet_Last_Version_April05.pdf, pristupljeno 7. oktobra 2016.